

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ДО ЗАХИСТУ

завідувач кафедри світової політики,
дипломатії та туристичного бізнесу
доц. Парфіненко А.Ю.

Кваліфікаційна робота бакалавра

**на тему: «Особливості політичної системи Індії у
контексті сучасних міжнародних відносин»**

Виконав: студент 4 курсу групи УК-41
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»

Гриценко Денис Русланович
(прізвище та ініціали)

Керівник: к.політ.н., доцент Безрук О. О.
(прізвище та ініціали)

Рецензент: к.політ.н., Савельєва Т.П.
(прізвище та ініціали)

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____

кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Харків – 2025 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»

Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) перший (бакалаврський)

Напрямок підготовки

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Доц. Парфіненко А.Ю.

“ _____ ” _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ БАКАЛАВРСЬКУ РОБОТУ (ПРОЄКТ)

Гриценко Денис Русланович

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

Тема роботи «Особливості політичної системи Індії у контексті сучасних міжнародних відносин»

керівник роботи _____ Безрук Олександр Олександрович, к.політ.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від _____ №4001-5/869

2. Строк подання студентом роботи _____ 12.05.2025 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити: розкрити сутність поняття "політична система" в контексті міжнародних відносин та проаналізувати основні теоретичні підходи до її вивчення на міжнародній арені; визначити ключові поняття та категорії, що використовуються для дослідження політичної системи Індії та її міжнародних відносин; охарактеризувати соціально-політичний та економічний профіль Індії; проаналізувати історичні передумови формування та еволюції політичної системи незалежної Індії; дослідити ключові елементи та інститути сучасної політичної системи Індії; виявити вплив внутрішніх політичних процесів, ідеологічних течій та

політичної боротьби на формування зовнішньополітичного курсу Індії; оцінити місце та роль Індії у сучасній системі міжнародних відносин, її відносини з регіональними сусідами та великими державами, а також її участь у міжнародних організаціях; проаналізувати сучасний стан та перспективи співробітництва між Україною та Індією в політичній, економічній та інших сферах.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1.	Розділ 1. Теоретико-методологічні основи та джерельна база дослідження політичної системи Індії в контексті міжнародних відносин
2.	Розділ 2. Аналіз особливостей політичної системи Індії та її ролі в сучасних міжнародних відносинах

5. Дата видачі завдання 20.12.2024

Студент

_____ _____
підпис

Денис ГРИЦЕНКО

ініціали, прізвище

Керівник роботи

_____ _____
підпис

Олександр БЕЗРУК

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Гриценко Д. Особливості політичної системи Індії у контексті сучасних міжнародних відносин

У роботі розкрито сутність поняття "політична система" в міжнародному вимірі та проаналізовано основні теоретичні підходи до її вивчення на міжнародній арені. Визначено ключові поняття та категорії, необхідні для дослідження політичної системи Індії та її зовнішньої політики.

Проаналізовано соціально-політичний та економічний профіль Індії, а також історичні передумови становлення та еволюції її політичної системи після здобуття незалежності. Досліджено ключові елементи та інститути сучасної політичної системи Індії. Особливу увагу приділено впливу внутрішніх політичних процесів, ідеологічних течій та політичної боротьби на формування зовнішньополітичного курсу країни.

У роботі оцінено місце та роль Індії у сучасній системі міжнародних відносин, її відносини з сусідніми державами та великими світовими гравцями, а також її участь у міжнародних організаціях. Окремо проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку співробітництва між Україною та Індією в політичній, економічній та інших сферах.

ANNOTATION

Hrytsenko D. Peculiarities of India's Political System in the Context of Contemporary International Relations

This paper elucidates the essence of the concept of "political system" within the international dimension and analyzes the main theoretical approaches to its study in the international arena. The key concepts and categories necessary for researching India's political system and its foreign policy are defined.

The socio-political and economic profile of India is analyzed, as well as the historical prerequisites for the formation and evolution of its political system after gaining independence. The key elements and institutions of India's contemporary political system are examined. Particular attention is paid to the influence of internal political processes, ideological currents, and political struggles on the shaping of the country's foreign policy course.

The paper assesses India's place and role in the modern system of international relations, its relations with neighboring states and major global players, as well as its participation in international organizations. The current state and prospects for the development of cooperation between Ukraine and India in the political, economic, and other spheres are analyzed separately.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи та джерельна база дослідження політичної системи Індії в контексті міжнародних відносин	7
1.1. Політична система як об'єкт міжнародно-політичних досліджень	7
1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження політичної системи Індії	13
1.3. Соціально-політичний та економічний профіль Індії	20
Розділ 2. Аналіз особливостей політичної системи Індії та її ролі в сучасних міжнародних відносинах	33
2.1. Історичні передумови формування та еволюції політичної системи Індії	33
2.2. Ключові елементи та інститути політичної системи Індії	42
2.3. Вплив внутрішньої політики та роль Індії в сучасних міжнародних відносинах	51
2.4. Аналіз перспектив співробітництва між Україною та Індією в контексті міжнародних відносин	58
Висновки	63
Список використаних джерел	66
Додатки	76

ВСТУП

Актуальність дослідження політичної системи Індії в контексті сучасних міжнародних відносин зумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, Індія є однією з найбільших і найдинамічніших демократій світу, яка демонструє стійке економічне зростання та зростаючий вплив на регіональному та глобальному рівнях. Її внутрішні політичні процеси, інституційна структура та соціально-економічний розвиток мають безпосередній вплив на її зовнішню політику та взаємодію з іншими державами та міжнародними організаціями.

По-друге, сучасна система міжнародних відносин характеризується складними геополітичними трансформаціями, зростанням багатопolarity та появою нових центрів сили. В цьому контексті роль Індії як одного з ключових гравців набуває особливого значення. Її позиція щодо глобальних проблем, відносини з великими державами та регіональна політика значною мірою визначають конфігурацію міжнародних відносин у XXI столітті.

По-третє, для України, яка прагне до диверсифікації своїх зовнішньополітичних зв'язків та пошуку нових партнерів, Індія представляє значний інтерес. Аналіз особливостей політичної системи Індії, її зовнішньополітичних пріоритетів та можливостей для двостороннього співробітництва є важливим для формування ефективної стратегії відносин між двома країнами.

Аналіз позицій українських та індійських експертів також є важливим: О. Борділовської [3], А. Гриценка та І. Куся [43], О. Лукаша [6; 7; 8; 80], Е. Джапарової [41], колишнього Міністра закордонних справ Індії та радника з національної безпеки Ш. Менона [75]. Також публікації у міжнародних виданнях [56; 57; 59; 74; 75; 76]. Розуміння цих ключових понять та їхньої взаємодії є основою для глибокого та об'єктивного аналізу політичної системи Індії та її ролі на міжнародній арені.

Об'єктом дослідження є політична система Індії.

Предметом дослідження є особливості функціонування політичної системи Індії та її вплив на міжнародні відносини, зокрема перспективи співробітництва з Україною.

У зв'язку з цим **метою роботи** є комплексний аналіз особливостей політичної системи Індії та її ролі в сучасних міжнародних відносинах, а також дослідження перспектив співробітництва між Україною та Індією.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання наступних **завдань**:

- Розкрити сутність поняття "політична система" в контексті міжнародних відносин та проаналізувати основні теоретичні підходи до її вивчення на міжнародній арені.
- Визначити ключові поняття та категорії, що використовуються для дослідження політичної системи Індії та її міжнародних відносин.
- Охарактеризувати соціально-політичний та економічний профіль Індії.
- Проаналізувати історичні передумови формування та еволюції політичної системи незалежної Індії.
- Дослідити ключові елементи та інститути сучасної політичної системи Індії, включаючи федералізм, парламентаризм, партійну та виборчу системи, судову владу та громадянське суспільство.
- Виявити вплив внутрішніх політичних процесів, ідеологічних течій та політичної боротьби на формування зовнішньополітичного курсу Індії.
- Оцінити місце та роль Індії у сучасній системі міжнародних відносин, її відносини з регіональними сусідами та великими державами, а також її участь у міжнародних організаціях.
- Проаналізувати сучасний стан та перспективи співробітництва між Україною та Індією в політичній, економічній та інших сферах.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: системний аналіз (для розгляду політичної системи Індії як цілісної сукупності взаємопов'язаних елементів),

порівняльний аналіз (для зіставлення особливостей політичної системи Індії з іншими демократичними державами та для аналізу різних етапів її розвитку), історичний метод (для дослідження еволюції політичної системи Індії та її зовнішньої політики), структурно-функціональний аналіз (для виявлення основних інститутів політичної системи та їхніх функцій), а також методи аналізу документів та статистичних даних.

У процесі підготовки кваліфікаційної роботи було використано низку праць сучасних українських та іноземних індологів. Серед українських дослідників слід відзначити О. А. Борділовську, яка аналізувала роль Індії у сучасному геостратегічному балансі сил [3, с. 67–72], О. І. Лукаш, яка досліджувала новий формат відносин між Індією та Африкою у XXI ст. [6, с. 27–31], та О. М. Теленка, яка розглядала ядерну зброю як чинник міждержавних відносин у Південній Азії [9, с. 22–29].

Важливим джерелом став також "Оксфордський довідник із зовнішньої політики Індії" ("The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy"). Статті з цього довідника [11, с. 443–458; 12, с. 539–555; 18, с. 424–442; 29, с. 623–641; 37, с. 589–606] є результатом досліджень провідних індійських та західних науковців, що дозволяє всебічно охопити досліджувану тему.

Корисними також були відкриті бази даних Світового Банку [44] та Генерального управління зовнішньої торгівлі Індії [70]. Не залишився поза увагою й огляд преси. Зокрема, було використано матеріали газет "Закордонні справи" ("Foreign Affairs") та "Дипломат" ("The Diplomat") для аналізу заворушень, пов'язаних із новим законом про громадянство Індії [80] та даних про кібератаки на індійський інтернет-простір [92]. Для аналізу імпорту-експорту також було використано відкриту базу даних Массачусетського технологічного інституту [49], а також роботи Деніела Воркмена [109; 110]. Для аналізу обсягів торгівлі зброєю з Індією та наявного ядерного арсеналу Індії та Пакистану було використано відкриту базу даних Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру [96].

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 80 сторінок тексту, 10 рисунків, 7 таблиць, 2 додатки. Список джерел включає 110 найменувань літератури, з них 71 електронних публікацій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ІНДІЇ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1.1. Політична система як об'єкт міжнародно-політичних досліджень

Фундаментальне значення поняття "політична система" для розуміння міжнародної політики важко переоцінити. У контексті міжнародних відносин політична система держави перестає бути замкнутим внутрішнім феноменом, а трансформується в ключовий фактор, що визначає її поведінку на світовій арені. Вона є своєрідним "внутрішнім компасом", який орієнтує державу у складному лабіринті міжнародних взаємодій, впливаючи на формування зовнішньополітичних пріоритетів, вибір стратегічних партнерів, реакцію на глобальні виклики та можливості, а також на її загальну позицію в системі міжнародних координат [20, с. 21–35].

Внутрішня архітектура влади, включаючи інститути державного управління (законодавчу, виконавчу, судову гілки влади), політичні партії, виборчу систему, механізми прийняття політичних рішень, а також домінуючі політичні ідеології та культурні цінності, безпосередньо проєктуються на зовнішню політику держави. Наприклад, авторитарні режими демонструють схильність до агресивної зовнішньої політики та порушення міжнародних норм, тоді як демократичні держави, як правило, віддають перевагу дипломатичним методам врегулювання конфліктів та співробітництву в рамках міжнародних організацій [27, с. 5–38]. Розуміння цих внутрішніх особливостей є критично важливим для прогнозування поведінки держав на міжнародній арені та розробки ефективних стратегій взаємодії з ними.

Зокрема, сьогоднішня Росія характеризується централізованою владою, обмеженою політичною опозицією та контролем над ЗМІ. Її зовнішня політика включає агресивні дії щодо сусідніх країн (наприклад, анексія Криму, військове вторгнення в Україну), порушення міжнародних норм (наприклад, використання

хімічної зброї за кордоном, втручання у вибори інших держав) та конфронтаційну риторику щодо Заходу [94]. Внутрішня політична система, де рішення приймаються вузьким колом осіб без належного публічного обговорення та стримувань і противаг, сприяє такій зовнішньополітичній поведінці.

Ще один приклад авторитарного режиму – Іран, який має складну політичну систему з елементами теократії та виборності, проте ключові рішення приймаються релігійним керівництвом. Його зовнішня політика часто характеризується підтримкою проксі-сил у регіоні (наприклад, "Хезболла" в Лівані, хусити в Ємені), конфронтацією з Ізраїлем та США, а також прагненням до розвитку ядерної програми, що викликає занепокоєння міжнародної спільноти [95]. Внутрішня політична ідеологія та структура влади значною мірою визначають ці зовнішньополітичні пріоритети.

Натомість демократичні держави та перевага дипломатії та співробітництва в Канаді, країні зі стабільною демократичною системою, розвиненим громадянським суспільством та повагою до міжнародного права. Її зовнішня політика традиційно орієнтована на багатосторонню дипломатію, участь у міжнародних організаціях (ООН, НАТО, ВТО), підтримку миротворчих операцій та надання гуманітарної допомоги [59]. Внутрішні політичні процеси, включаючи широке публічне обговорення зовнішньополітичних ініціатив та підзвітність уряду перед парламентом та виборцями, сприяють такому підходу.

Також Німеччина, яка після Другої світової війни пройшла процес глибокої демократизації та стала одним із ключових прихильників європейської інтеграції та багатостороннього співробітництва. Її зовнішня політика характеризується акцентом на дипломатичному врегулюванні конфліктів, підтримкою міжнародних інститутів (ЄС, ООН), значною економічною допомогою країнам, що розвиваються, та відповідальною позицією у міжнародних відносинах [72]. Внутрішній консенсус щодо важливості європейської інтеграції та історична відповідальність значною мірою визначають зовнішньополітичний курс країни.

Міжнародно-політична наука пропонує різноманітні теоретичні підходи для аналізу ролі політичних систем у міжнародних відносинах. Реалізм, домінуюча парадигма в міжнародних відносинах, розглядає міжнародну систему як анархічну, де держави є основними акторами, що прагнуть до виживання та максимізації своєї влади. З цієї перспективи, внутрішня політична система є одним із ключових атрибутів держави, що визначає її матеріальні можливості (економічний потенціал, військова міць, технологічний розвиток) та здатність ефективно мобілізувати ці ресурси для досягнення національних інтересів у конкурентному міжнародному середовищі [30, с. 75-105]. Внутрішня стабільність, ефективність державного управління та рівень національної єдності розглядаються як важливі фактори, що впливають на силу та вплив держави на міжнародній арені.

На противагу реалізму, лібералізм акцентує увагу на взаємозалежності держав, ролі недержавних акторів (міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, неурядових організацій) та важливості внутрішніх факторів, таких як демократичні інститути, верховенство права та розвинене громадянське суспільство. Ліберальна теорія стверджує, що демократичні держави, завдяки своїй внутрішній політичній структурі, є більш схильними до мирного співіснування та співробітництва, оскільки їхні лідери підзвітні громадській думці та існують механізми для мирного врегулювання внутрішніх конфліктів, що проектується і на міжнародний рівень [19, с. 1153-1165]. Крім того, лібералізм наголошує на позитивному впливі економічної взаємозалежності, яка створює спільні інтереси та підвищує ціну конфлікту між державами.

Конструктивізм пропонує більш соціально-орієнтований погляд на міжнародні відносини, наголошуючи на ролі ідей, норм, ідентичностей та соціальних взаємодій у формуванні як внутрішньої політичної системи, так і зовнішньої політики держави. З цієї точки зору, політична система не є жорстко заданою структурою, а постійно еволюціонує під впливом внутрішніх та міжнародних дискурсів, культурних особливостей, історичного досвіду та

процесів соціалізації [39, с. 395–410]. Конструктивісти досліджують, як національні ідентичності, політичні культури та панівні ідеології впливають на сприйняття державою своїх інтересів, формування її зовнішньополітичних цілей та вибір стратегій поведінки на міжнародній арені. Наприклад, поширення демократичних норм у міжнародному середовищі спонукає держави до внутрішніх політичних реформ та зміни зовнішньополітичної поведінки.

Зокрема, історичні хвилі демократизації, такі як "третя хвиля" у другій половині XX століття, значною мірою були зумовлені поширенням демократичних ідеалів та норм на міжнародному рівні [23]. Падіння авторитарних режимів у Південній Європі, Латинській Америці та Східній Європі часто відбувалося під впливом демонстраційного ефекту успішних демократичних транзитів в інших країнах, тиску міжнародних організацій та держав-лідерів демократії, а також зростаючого усвідомлення громадянами своїх прав та свобод. Ці процеси призводили до фундаментальних внутрішніх політичних реформ, включаючи запровадження багатопартійної системи, вільних виборів, гарантування прав людини та створення незалежних інститутів. Зовнішньополітична поведінка цих країн також часто змінювалася в напрямку більшої відкритості, співробітництва з демократичними партнерами та підтримки демократичних цінностей на міжнародній арені.

Також процес розширення Європейського Союзу є яскравим прикладом того, як міжнародні демократичні норми можуть спонукати до внутрішніх політичних реформ. Країни-кандидати на членство в ЄС зобов'язані привести своє законодавство та політичні інститути у відповідність до Копенгагенських критеріїв, які включають вимоги щодо стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та захист меншин [67]. Цей процес призводив до глибоких внутрішніх реформ у багатьох країнах Центральної та Східної Європи, включаючи зміцнення демократичних інститутів, боротьбу з корупцією, реформування судової системи та забезпечення свободи слова. Їхня зовнішня політика також поступово

інтегрувалася з зовнішньою політикою ЄС, демонструючи більшу схильність до багатостороннього співробітництва та спільних дій у міжнародних справах.

Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада Європи та Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), відіграють важливу роль у поширенні демократичних норм та моніторингу їх дотримання. Через свої резолюції, програми допомоги та механізми контролю вони можуть чинити тиск на держави з недемократичними режимами, спонукаючи їх до внутрішніх політичних реформ у сфері виборчого законодавства, прав людини та верховенства права. У деяких випадках це може призводити до поступової лібералізації політичних систем та змін у зовнішньополітичній поведінці, наприклад, до більшої відкритості до міжнародного співробітництва у гуманітарній сфері або до приєднання до міжнародних договорів з прав людини.

"Кольорові революції" та зовнішній вплив: Серія "кольорових революцій" на початку ХХІ століття у країнах Східної Європи та Центральної Азії, таких як Грузія ("Революція троянд"), Україна ("Помаранчева революція") та Киргизстан ("Тюльпанова революція"), хоча й мали глибокі внутрішні корені, також відбувалися під впливом поширення демократичних ідеалів та підтримки демократичних рухів з боку міжнародних акторів, включаючи неурядові організації та окремі держави [28, с. 5–19]. Ці події призводили до зміни політичних режимів та спроб проведення внутрішніх демократичних реформ. Зовнішньополітична орієнтація цих країн також часто змінювалася в бік більшої інтеграції з демократичним Заходом.

Важливо зазначити, що вплив поширення демократичних норм не завжди є прямим та однозначним. Внутрішні політичні фактори, історичний контекст та опір з боку правлячих еліт можуть значно ускладнювати процеси демократизації та змінювати їх траєкторію. Однак, загальна тенденція полягає в тому, що зростаюча легітимність демократичних принципів у міжнародному середовищі створює певний тиск на недемократичні режими та може

стимулювати внутрішні реформи та зміни у зовнішньополітичній поведінці в напрямку більшої відповідності до цих норм.

Теорія залежності, що виникла як критика традиційних підходів до розвитку, акцентує увагу на нерівних відносинах між розвиненими та країнами, що розвиваються, та на тому, як структура світової економіки та політичні системи домінуючих держав можуть зумовлювати внутрішній розвиток та обмежувати зовнішньополітичні можливості периферійних країн [21, с. 19–25]. З цієї перспективи, політичні системи країн, що розвиваються, часто розглядаються як такі, що зазнають впливу з боку зовнішніх сил, що може призводити до залежного розвитку та обмеженої здатності самостійно визначати свою зовнішню політику.

Взаємозв'язок між внутрішньою політикою держави та її зовнішньополітичними рішеннями є складним та багатогранним. Внутрішні політичні процеси, такі як вибори, діяльність політичних партій, лобіювання інтересів різних соціальних груп, громадська думка та процеси прийняття рішень на різних рівнях влади, є важливими детермінантами зовнішньополітичного курсу країни [96]. Наприклад, внутрішня політична боротьба може призвести до зміни зовнішньополітичних пріоритетів або до прийняття рішень, які більше відповідають інтересам окремих політичних сил, ніж національним інтересам у широкому розумінні.

Водночас, міжнародні процеси мають значний зворотний вплив на внутрішню політичну динаміку держав. Глобалізація, економічна та політична інтеграція, міжнародні конфлікти та співробітництво, поширення міжнародних норм та інститутів можуть стимулювати внутрішні політичні реформи, змінювати баланс політичних сил, сприяти виникненню нових політичних рухів та формувати нові політичні ідентичності [34, с. 141–142]. Наприклад, тиск з боку міжнародних організацій або інших держав може спонукати уряд до проведення демократичних реформ або до зміни внутрішньої політики у сфері прав людини.

Таким чином, політична система держави є складним та динамічним об'єктом міжнародно-політичних досліджень. Її внутрішня структура та функціонування є ключовим фактором, що визначає зовнішньополітичну поведінку держави, її місце та роль у міжнародній системі. Розуміння взаємозв'язку між внутрішніми та зовнішніми факторами є essential для аналізу міжнародних відносин та прогнозування майбутніх тенденцій.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження політичної системи Індії

До ключових понять, які потребують деталізації, належить насамперед "політична система Індії". Під цим поняттям ми розуміємо сукупність державних та недержавних інститутів, політичних процесів, норм, цінностей та практик, що забезпечують організацію політичної влади та управління суспільством на території Індії. Аналіз політичної системи Індії передбачає дослідження її структури, функцій, динаміки розвитку та особливостей взаємодії між різними політичними акторами.

Важливим аспектом дослідження є виокремлення ключових особливостей політичної системи Індії, які визначають її унікальність та впливають на внутрішню і зовнішню політику.

Індія є федеративною республікою з конституційно закріпленим розподілом суверенітету та владних повноважень між центральним урядом і урядами штатів. Ця складна та динамічна структура історично зумовлена значним лінгвістичним, культурним і регіональним різноманіттям країни. Конституція Індії визначає три рівні компетенцій: Союзний, Штатів та Спільний. Однак відносини між центром і штатами часто характеризуються напруженістю у питаннях влади та ресурсів, що залежить від фінансової залежності штатів, інструментів центрального втручання (наприклад, президентського правління за ст. 356 Конституції) та політичної асиметрії між штатами [2]. Розуміння цих нюансів є критично важливим для аналізу

прийняття політичних рішень на національному рівні, включаючи розподіл бюджету, реалізацію національних програм та формування консенсусу щодо зовнішньополітичних ініціатив з регіональними наслідками.

Індійська партійна система є надзвичайно складною та фрагментованою, з великою кількістю національних і регіональних політичних партій, що є прямим наслідком соціального, культурного та етнічного розмаїття [52]. Еволюція та функціонування цієї системи є ключем до розуміння політичної стабільності та змін у зовнішньополітичному курсі. Витоки багатопартійності сягають національно-визвольного руху, розширення виборчих прав у XX столітті та запровадження загального виборчого права у 1950 році. Культурний плюралізм, соціальна, етнічна, кастова та релігійна різноманітність, історичні традиції рухів та ідеологічні розбіжності сприяли її формуванню. Після здобуття незалежності від Індійського Національного Конгресу (ІНК) почали виокремлюватися опозиційні партії. Сьогодні Індія має найбільшу кількість політичних партій у світі. Сучасна демократія переживає трансформацію, що проявляється у змінах виборчої конкуренції, зростанні середнього класу та впливі соціальних медіа [52]. Зростання впливу Бхаратія Джаната Парті (БДП) з 2014 року призвело до маргіналізації ІНК та послаблення інших партій [52]. Багатопартійність впливає на політичну стабільність та формування коаліційних урядів на національному та регіональному рівнях, характеризується високою політичною конкуренцією та значною роллю регіональних партій.

Індія є парламентською республікою, де виконавча влада (уряд) несе безпосередню відповідальність перед законодавчою владою (парламентом). Функціонування індійського парламенту, його взаємодія з урядом та вплив на формування зовнішньої політики є важливим аспектом дослідження. Парламентська форма правління, заснована на Вестмінстерській моделі, передбачає верховенство парламенту та відповідальність уряду перед ним. Президент є номінальним главою держави, а реальна влада належить Раді Міністрів на чолі з Прем'єр-міністром, лідером партії або коаліції з більшістю в Лок Сабха. Функціонування парламенту включає законодавчий процес,

контроль за урядом через комітети, запити депутатів, дебати та голосування, а також роль опозиції. Розуміння цих механізмів необхідне для аналізу прийняття зовнішньополітичних рішень, ратифікації договорів та парламентського нагляду.

Попри конституційні заборони, кастова система продовжує відігравати певну роль в індійському суспільстві та політиці, впливаючи на соціальну стратифікацію, електоральну поведінку та формування політичних еліт. Аналіз цього впливу є необхідним для розуміння внутрішніх політичних процесів, соціальних рухів та політики позитивної дискримінації. Кастова система, хоча й заборонена, має значний, хоча й трансформований, вплив на суспільство, визначаючи соціальну стратифікацію, електоральну поведінку та доступ до можливостей. Політичні партії часто орієнтуються на певні кастові групи. Розуміння взаємодії кастової ідентичності та політики важливе для аналізу внутрішніх процесів, соціальних рухів та політики резервацій. Хоча прямий вплив на зовнішню політику менш очевидний, внутрішні процеси можуть опосередковано впливати на зовнішньополітичні пріоритети, особливо у відносинах з країнами зі схожими структурами або значною індійською діаспорою. Індійська діаспора, одна з найбільших у світі (близько 18 мільйонів осіб), відіграє важливу роль у зміцненні зв'язків Індії з іншими країнами, сприяючи культурному обміну та економічному співробітництву. У цьому контексті важливими є програми підтримки освіти та обміну знаннями, такі як Індійська програма технічного та економічного співробітництва (ІТЕС). Також важливу роль відіграє культурний вплив Індії, зокрема її історія, архітектура, кухня, мистецтво та духовні цінності, що приваблюють мільйони туристів.

Індія є багатоконфесійною державою, де релігійні ідентичності можуть впливати на внутрішню політичну стабільність, соціальну згуртованість та зовнішньополітичні відносини. Хоча Індія є секулярною державою, релігія відіграє значну роль у суспільному житті та політиці. Індуїзм є домінуючою релігією, але існують значні релігійні меншини. Релігійні питання часто стають предметом політичної мобілізації та можуть впливати на електоральну

поведінку та міжобщинні відносини. Політика уряду щодо релігійних меншин та питання релігійної свободи можуть впливати на міжнародний імідж Індії та її відносини з іншими країнами, особливо з тими, де проживають споріднені релігійні спільноти або значна індійська діаспора.

Комплексний аналіз взаємодії між федералізмом, багатопартійністю, парламентаризмом, впливом соціальних ієрархій та релігійним фактором є необхідним для розуміння політичної системи Індії. Ця взаємодія відбувається в контексті історичного розвитку, соціально-економічних факторів та глобальних процесів. Федералізм та багатопартійність історично розвивалися під впливом регіонального різноманіття. Соціальні ієрархії та релігійний фактор впливають на політичну поведінку. Парламентаризм є ареною для узгодження інтересів. Глобалізація та зовнішньополітичні виклики впливають на внутрішні та зовнішні пріоритети. Історичний контекст формування держави, соціально-економічні фактори та зростаюча роль Індії на світовій арені також є важливими елементами аналізу.

Отже, комплексний аналіз взаємодії між федералізмом, багатопартійністю, парламентаризмом, впливом соціальних ієрархій, релігійним фактором, а також урахування історичного контексту, соціально-економічних факторів та впливу глобальних процесів дозволяє отримати більш глибоке та об'єктивне розуміння складної та динамічної політичної системи Індії та її зростаючої ролі на внутрішній та міжнародній аренах.

Не можна не зазначити, що Індія володіє значним потенціалом "м'якої сили" та ефективно використовує інструменти культурної дипломатії. Її багата та різноманітна культура, глибоко вкорінені духовні та філософські цінності, а також статус найбільшої за чисельністю населення демократії світу надають країні унікальні інструменти впливу на міжнародній арені та вирізняють її серед інших держав Південної Азії. Сучасна взаємодія Індії зі світом значною мірою ґрунтується на демократичних ідеалах, принципах ненасильницького спротиву Махатми Ганді, філософії п'яти принципів мирного співіснування («Панча шила»), започаткованих Джавахарлалом Неру, та ініціативі створення

Руху неприєднання у 1960-х роках. Ці ідейні засади формують миролюбну зовнішню політику Індії, яка активно використовує інструменти багатосторонньої дипломатії, зокрема на регіональному рівні, де країна часто виступає від імені країн, що розвиваються.

Попри зростаючу значущість Індії як потенційного партнера для України, українські наукові дослідження індійської проблематики, особливо в економічному аспекті, все ще потребують подальшого поглиблення та розширення. Проте зовнішньо- та внутрішньополітичні процеси в Індії активно вивчаються як українськими індологами [3; 6; 7; 8], так і західними дослідниками [17; 18; 22], хоча динаміка останніх років потребує подальшої систематизації та комплексного аналізу.

Основна стратегія репрезентації Індії на міжнародній арені ґрунтується на демонстрації її глибокого плюралізму та інклюзивності, що гармонійно поєднують різні етноси, культури, традиції, релігійні вірування (індуїзм, іслам, буддизм та інші) та розмаїття філософських вчень у межах єдиної держави (концепція «єдність у різноманітті»). Керівництво Індії свідомо інтегрує культурну складову в свою зовнішню політику, розглядаючи її як важливий інструмент для досягнення міжнародного взаєморозуміння та зміцнення позитивного іміджу країни на світовій арені. За реалізацію цих завдань відповідає урядова організація – Індійська рада з культурних зв'язків (Indian Council for Cultural Relations, ICCR), головною метою якої офіційно проголошено «досягнення міжнародного взаєморозуміння через культуру» [99].

ICCR виступає ключовим актором у реалізації культурної дипломатії Індії, організовуючи численні програми культурних обмінів індійських митців з представниками інших країн, а також проводячи масштабні тематичні культурні фестивалі та різноманітні мистецькі заходи за кордоном. За останні роки понад 160 груп індійських діячів культури і мистецтва здійснили закордонні візити, демонструючи багатство та багатогранність індійської культурної спадщини світовій спільноті. Крім того, у різних куточках світу функціонує 38 індійських культурних центрів, які слугують важливими осередками популяризації

індійської культури, мистецтва та філософської думки. Уряд Індії також приділяє значну увагу поширенню та вивченню мови гінді за кордоном, регулярно проводячи різноманітні заходи, спрямовані на заохочення вивчення цієї мови (наприклад, Всесвітня конференція гінді, яка проводиться з 1975 року).

До найвідоміших у світі культурних надбань Індії, які є важливими елементами її «м'якої» сили, належать класичні та народні національні танці, стародавня практика йоги, традиційна система медицини аюрведа, різноманітні духовні практики та глибокі філософські вчення. Окремо варто відзначити індійський кінематограф та Боллівуд – один з найбільших та найстаріших центрів кіновиробництва у світі, який щорічно випускає понад 1000 фільмів, значна більшість з яких є продукцією саме Боллівуду. Індійські фільми мають широку аудиторію в багатьох країнах світу, ефективно сприяючи поширенню індійської культури, моди та способу життя.

Для залучення іноземних інвесторів та сприяння сталому економічному зростанню уряд Індії активно працює над подоланням застарілого стереотипу країни, що потерпає від бідності та неписьменності. З цією метою у 1996 році було створено Фонд просування бренду Індії (India Brand Equity Foundation, IBEF), головною метою якого є підвищення обізнаності про якісні індійські товари та послуги на міжнародних ринках та активне залучення прямих іноземних інвестицій в економіку країни. Важливим інструментом «м'якої» сили є висококваліфікований людський капітал Індії та розвинений сектор послуг, зокрема в галузі інформаційних технологій та аутсорсингу, які здобули світове визнання.

Індія також отримала широке міжнародне визнання за свою активну та відповідальну роль у вирішенні глобальних проблем, зокрема як визнаний лідер у Південній Азії з питань надання гуманітарної допомоги та ліквідації наслідків стихійних лих (HADR). Індійські сили оборони проводять відповідні операції як всередині країни, так і за її межами, демонструючи готовність надавати допомогу сусіднім країнам у кризових ситуаціях. Індія активно розвиває

потенціал співробітництва в рамках Асоціації країн басейну Індійського океану (IORA) та Ініціативи країн Бенгальської затоки з багатогалузевого технічного та економічного співробітництва (BIMSTEC). Гуманітарна діяльність Індії в рамках цих регіональних об'єднань позитивно впливає на її сприйняття міжнародними партнерами в регіоні, зміцнюючи її позиції як відповідального та надійного гравця на міжнародній арені.

Таким чином, під поняттям "політична система Індії" розуміється інтегрована сукупність державних та недержавних інститутів, політичних процесів, усталених норм, домінуючих цінностей і практик, що забезпечують організацію політичної влади та ефективне управління суспільством в межах суверенної території Республіки Індія. Дослідження політичної системи Індії передбачає всебічний аналіз її внутрішньої структури, основних функцій, динаміки еволюційного розвитку та специфіки взаємодії між різноманітними політичними акторами, включаючи урядові органи, політичні партії, групи інтересів, громадські організації та окремих громадян.

1.3. Соціально-політичний та економічний профіль Індії

Індія, офіційно Республіка Індія, розташована в Південній Азії та є першою за чисельністю населення (понад 1.4 млрд ос.) і сьомою за площею країною світу (3,287 млн км²), зберігаючи статус найбільшої демократії на планеті. Столицею держави є Нью-Делі. Адміністративно Індія є федеративною республікою, що включає 28 штатів і 6 союзних територій, а також національний столичний округ. На чолі держави стоїть президент, який обирається на п'ятирічний термін, а уряд очолює прем'єр-міністр. Форма правління – парламентська республіка з багатопартійною системою, де хінді є державною мовою, хоча офіційно визнано ще 18 мов. Національною валютою є індійська рупія.

З точки зору економіко-географічного положення, Індія розташована на півострові Індостан у Південній Азії, маючи вихід до Аравійського моря та

Бенгальської затоки Індійського океану. Її сусідами на суходолі є Афганістан, Китай, Непал і Бутан на півночі, Бангладеш і М'янма на сході та Пакистан на заході. Економіко-географічне положення Індії має як позитивні (вихід до важливих морських шляхів, зв'язок з країнами Індійського океану), так і негативні аспекти (віддаленість від світових економічних центрів, важкодоступні сухопутні кордони).

Природно-ресурсний потенціал Індії є значним. Країна має великі поклади залізних та марганцевих руд, кам'яного вугілля, бокситів, хрому, графіту, цирконію та титану. Земельні ресурси представлені різноманітними ґрунтами, значна частина території використовується під посіви. Водні ресурси включають великі річки, такі як Брахмапутра, Інд та Ганг, з потужним гідроенергетичним потенціалом, хоча їх розподіл є нерівномірним. Ліси займають значну площу, але господарсько цінних порід небагато. Рекреаційні ресурси представлені історико-культурними пам'ятками, екологічно цінними ландшафтами та гірськими районами.

Географія Індії надзвичайно різноманітна, включаючи гори, пустелі, рівнини та прибережні зони. Клімат варіюється від тропічного до альпійського, і країна значною мірою залежить від мусонних дощів для сільського господарства. Природні виклики, такі як повені, посухи, землетруси та зсуви ґрунту, також впливають на соціальний та економічний добробут населення. Впродовж багатьох століть в європейському уявленні Індія поставала як багата та розвинена країна. Однак сучасна реальність свідчить про те, що вона належить до числа країн з високим рівнем бідності та недостатнім рівнем соціально-економічного розвитку. Однією з ключових причин такого контрасту можуть бути демографічні особливості країни [47].

Індія є найбільш населеною країною світу, чисельність її населення перевищує 1.4 мільярда осіб. Характерною рисою демографічної структури є значна частка молодого населення, що створює як потенціал для економічного розвитку, так і виклики у сфері працевлаштування та освіти. Водночас, в країні триває активний процес урбанізації, хоча значна частина населення все ще

проживає в сільській місцевості. Великі міста стикаються зі зростаючим тиском на інфраструктуру та проблемою перенаселення. Спостерігається позитивна динаміка у зростанні рівня грамотності, особливо серед жінок, проте зберігаються значні регіональні та гендерні розриви. Регулярні переписи населення, що проводяться в Індії кожні десять років, демонструють вражаючі статистичні дані. На сьогодні кожен сьомий житель планети є індійцем, а загальна чисельність населення країни порівнянна із сукупною кількістю людей, які проживають на африканському та південноамериканському континентах разом узятих. Величезний щорічний природний приріст населення Індії еквівалентний усьому населенню Австралії. За збереження поточних темпів зростання, кількість жителів Індії подвоюватиметься кожні 80 років, що, за прогнозами фахівців, дозволить їй випередити Китай за чисельністю населення вже в середині XXI століття.

Індія стала світовим лідером за чисельністю населення, обігнавши Китай ще наприкінці 2022 року. За даними різних джерел, кількість індійців становить понад 1,42 мільярда, що на кілька мільйонів більше, ніж у КНР. Цьому сприяло падіння народжуваності та зростання смертності в Китаї, що призвело до негативного демографічного приросту. Половина населення Індії молодша за 30 років (рис. 1.1)

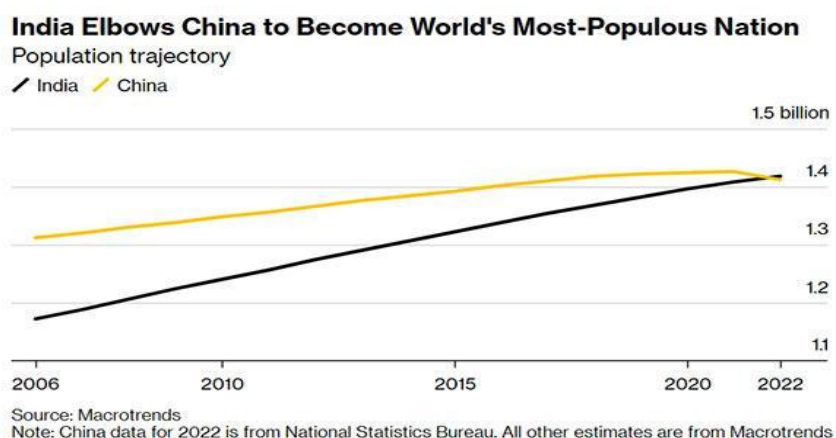

Рис 1.1 Траєкторія населення: як Індія обійшла Китай і стала найбільш густонаселеною країною світу [48]

Густота населення в Індії перевищує 400 осіб/км², з нерівномірним розподілом: висока на сході Індо-Гангської низовини, у дельті Гангу та на узбережжі, низька в пустелях і горах. На відміну від Японії та Китаю, в Індії

переважає сільське населення (урбанізація близько 33,5%). Проте масштаби урбанізації значні: близько 50 міст-мільйонників та 450 млн міських жителів (друге місце після Китаю). Індія володіє значним трудовим потенціалом (близько 514 млн економічно активного населення зі зростанням частки зайнятих у промисловості (28%) та послугах (50%), хоча 22% все ще працюють у сільському господарстві).

Таблиця 1.1

Частка країн БРІКС у світовому населенні (2023 р.)

Країна	Населення	Частина (%)
Бразилія	216 422 446	2,7%
Росія	144 444 359	1,8%
Індія	1 428 627 663	17,8%
Китай	1 425 671 352	17,7%
Південна Африка	60 414 495	0,8%
Саудівська Аравія	36 947 025	0,5%
Іран	89 172 767	1,1%
Ефіопія	126 527 060	1,6%
Єгипет	112 716 598	1,4%
Аргентина	45 773 884	0,6%
ОАЕ	9 516 871	0,1%
БРІКС Всього	3,7 мільярди	46,0%
Решта світу	4,3 мільярди	54,0%

Джерело: [13, с. 83]

Країна характеризується культурною мозаїкою, що відображається у її мовному розмаїтті (22 офіційні мови, де хінді є найпоширенішою) та релігійному спектрі (індуїзм, іслам, сикхізм, буддизм, джайнізм). Попри економічне зростання, значна частина населення Індії живе за межею бідності, а в суспільстві спостерігається значна майнова нерівність. Країна також стикається з викликами у сфері соціальної справедливості. Якість трудових ресурсів також зазнає позитивних змін. За кількістю випускників вищих навчальних закладів Індія поступається лише Китаю та Сполученим Штатам Америки. Крім того, значна кількість індійських фахівців проходить підготовку за кордоном.

Конкурентними перевагами індійських працівників є знання англійської мови та відносно низька оплата праці, що сприяє інтелектуальній міграції (близько 120 млн трудових мігрантів у США, Австралії та ЄС). Мігранти

повертаються зі знаннями, досвідом та діловими зв'язками, сприяючи розвитку власного бізнесу. Діаспора також забезпечує країну передовими ідеями, технологіями та інвестиціями. Високий рівень освіти та знання англійської мови роблять Індію привабливою для інтелектуального аутсорсингу (ІТ, фінанси, бухгалтерія) [99]. Проте залишається значна кількість неписьменного дорослого населення (понад 29%, серед жінок – 40%).

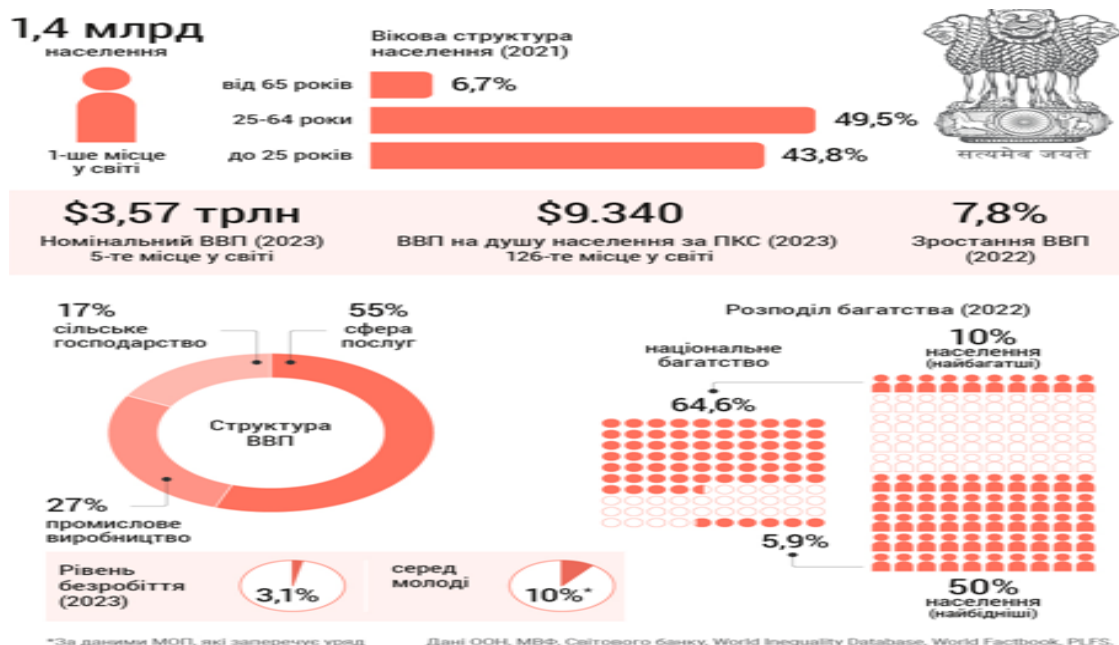

Рис. 1.2 Економічні та соціально-демографічні показники Індії (2021–2023 рр.) [47]

Надзвичайно гострим залишається проблема соціального розшарування суспільства. Майже у всіх великих містах Індії існують величезні квартали нетрів, де проживають десятки й навіть сотні тисяч людей. Індія однією з перших серед країн, що розвиваються, розпочала розробку програм боротьби з бідністю, проте ця проблема залишається вкрай актуальною.

На початку XXI ст. Індія демонструвала сталий економічний розвиток, посідаючи 10-12 місця у світі за обсягом ВВП, де домінують сектор послуг (55%), промисловість (28%) та сільське господарство. Середній річний приріст економіки становив 7%, що створює передумови для прогнозування входження Індії до трійки світових економічних лідерів впродовж наступних 20 років. Водночас, за класифікацією ООН, Індія залишається країною, що розвивається,

маючи проблеми з бідністю (27% населення за межею бідності), нерівномірним розвитком регіонів та дефіцитом енергоносіїв (рис 1.2).

Індія є однією з найбільш швидкозростаючих економік світу. У 2023 році темпи зростання ВВП склали 8,2%. Прогнозується подальше економічне зростання, хоча його темпи можуть варіюватися залежно від глобальних та внутрішніх економічних факторів. Валовий внутрішній продукт Індії у 2023 році становив 3,568 трильйона доларів США, а ВВП на душу населення – 2480,79 доларів США. Валовий національний дохід у 2023 році оцінювався в 14,41 трильйона доларів США за паритетом купівельної спроможності (рис. 1.3).

Економіка	ВВП (номінальний)	3,94 трлн доларів США (2024 рік)
	Місце у світі за ВВП (номінальним)	5-те
	Прогнозоване зростання ВВП (2027 рік)	5,37 трлн доларів США
	ВВП на душу населення	2730 доларів США (2024 рік)
	Експорт	437,07 млрд доларів США (2023-2024 фін. рік)
	Характеристика економіки	Значне зростання, особливо в секторах технологій, фінансів, виробництва та послуг
Населення	Населення	понад 1,45 мільярда (2024 рік)
	Місце у світі за населенням	Найбільш густонаселена країна
	Особливості населення	Велика робоча сила, швидко зростаючий споживчий ринок
Соціальний розвиток	Нерівність доходів	Існують виклики, пов'язані з нерівністю доходів
	Інфраструктура	Важливість інвестицій в інфраструктуру
	Політична система	Федеративна парламентська республіка
	Характеристика політичної системи	Найбільша демократія у світі за кількістю виборців, двопалатний парламент
	Основні політичні сили	Bharatiya Janata Party (BJP), Indian National Congress (INC)

Рис. 1.3 Основні соціально-економічні показники Індії (2024–2025)
Складено автором за джерелами: [44; 61; 73]

У 2023–2024 фінансовому році обсяги індійського експорту склали 437,07 млрд доларів США. Економіка Індії є диверсифікованою, зі значним внеском секторів послуг, промисловості та сільського господарства. Сектор послуг є найбільш динамічним та швидкозростаючим. Ключовими галузями економіки є інформаційні технології (ІТ) та аутсорсинг бізнес-процесів (ВРО), які забезпечують значний експортний дохід. Важливу роль також відіграють фармацевтика, виробництво, сільське господарство та фінансові послуги. Індія є великим торговельним партнером для багатьох країн. Основні експортні товари

включають програмне забезпечення, фармацевтичну продукцію, ювелірні вироби, нафтопродукти та текстиль.

Основні імпорتنі товари – сира нафта, електронні товари, машини та обладнання. Країна залишається привабливим напрямком для прямих іноземних інвестицій (ПІІ) завдяки своєму великому ринку та зростаючій економіці (табл. 1.2). Уряд вживає заходів для подальшого спрощення інвестиційного клімату. Серед ключових економічних викликів, що стоять перед Індією, слід відзначити високий рівень безробіття (особливо серед молоді), значну нерівність доходів, недостатній розвиток інфраструктури, бюрократію та необхідність проведення структурних реформ (табл. 1.3). Уряд реалізує ряд ініціатив, спрямованих на стимулювання економічного зростання, покращення інфраструктури, залучення інвестицій та сприяння розвитку місцевого виробництва (наприклад, програма "Make in India").

Таблиця 1.2

Динаміка торгівлі Індії в 2018-2023 рр. (млн дол. США)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Поточний рахунок	-65599	-29763	32730	-33422	-79051	-32336
Торгівельний баланс	-186692	-157678	-95450	-176721	-267188	-245418
Експорт	332087	331272	281545	402424	458272	435682
Імпорт	518779	488950	376995	579145	725460	681101
Баланс послуг	80774	84226	87108	102681	132527	159157
Експорт	204956	214762	203145	240655	309371	337542
Імпорт	124182	130535	116037	137974	176844	178385

Джерело: [98]

Економічне піднесення Індії базується на низці ключових факторів, серед яких особливе місце займає податкова реформа, що включає запровадження федерального ПДВ за зниженою ставкою (спочатку 3%, згодом 4%) [97]. Цей підхід, паралельно з 12% ПДВ на рівні штатів та активною співпрацею регіонів у питаннях податкової оптимізації, наслідується групою успішних країн БРІКС. Зниження податкового тиску сприяє залученню іноземних інвестицій, що відповідає світовій практиці, зокрема досвіду країн Балтії, Білорусі, Азербайджану та Казахстану. Однак, економічні успіхи часто супроводжуються внутрішнім опором реформам та соціальною напруженістю, адже економіка

Індії набуває ознак наздоганяючої та все більше орієнтується на зовнішні ринки.

Конкуrentоздатність Індії в галузях аутсорсингу та обробної промисловості значною мірою залежить від відносно дешевої робочої сили. Уряд та підприємці змушені стримувати зростання заробітної плати, що може призводити до соціальних конфліктів. Водночас спостерігається стрімкий розвиток інформаційних технологій в окремих центрах зростання, таких як Бангалор. Сектор аутсорсингу демонструє значне зростання, залучаючи основний обсяг іноземних інвестицій у сфері послуг [38].

Таблиця 1.3

Динаміка первинних та вторинних доходів Індії в 2018-2023 рр.
(млн дол. США)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Сальдо первинних доходів	-29757	-29378	-32045	-37620	-41709	-47982
Надходження первинних доходів	21381	23348	22599	23712	27178	37608
Виплати первинних доходів	51137	52725	54643	61332	68887	85590
Сальдо вторинних доходів	70075	73067	73117	78237	97319	101907
Надходження вторинних доходів	76763	80742	79973	86512	107690	115444
Виплати вторинних доходів	6688	7675	6856	8275	10371	13537

Джерело: [98]

Податкові реформи, започатковані на федеральному рівні та продовжені на рівні штатів, стимулюють розвиток обробної промисловості. Попри те, що загальний приріст ВВП у 2005 році склав 6,8%-8%, окремі галузі, такі як фармацевтика, автомобілебудування та виробництво сільськогосподарської техніки, переживають значний економічний бум [90].

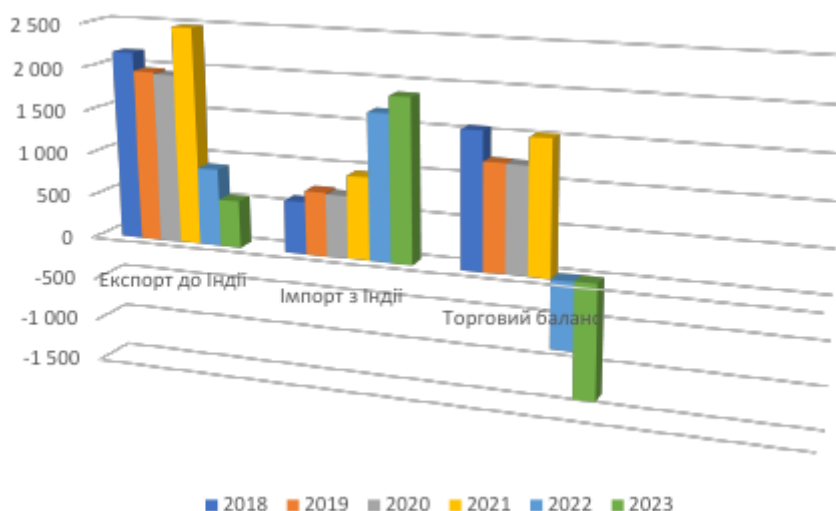

Рис. 1.4 Динаміка товарної торгівлі України з Індією за 2018–2023 рр. (млн дол.) [51]

Соціальні процеси в Індії позначені дискусіями щодо квотування при отриманні освіти та роботі для релігійно-національних меншин. ІНК виступає за збереження квот, позиціонуючи себе як гарант рівноправності, тоді як БДП займає протилежну, більш жорстку позицію, орієнтуючись на створення індуїстської держави ("хіндтуви"). Це включає вимоги щодо перегляду статусу Кашміру та відновлення індуїстських храмів [15].

У 2005 році відбулися значні політично мотивовані робітничі страйки, спрямовані проти неоліберальної економічної політики уряду, зокрема приватизації, лібералізації інвестиційного режиму та змін у трудовому законодавстві [1]. Ці соціальні заворушення відображають нерівномірний розподіл прибутків та значні військові витрати, що залишаються предметом політичної та суспільної дискусії, особливо після поразки НДА на виборах 2004 року, значною мірою зумовленої опором економічним реформам.

Країни БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР), завдяки своїм значним територіям, чисельності населення (табл. 1.1) та економічному потенціалу відіграють помітну роль у світовій економіці, володіючи значною часткою глобального ВВП та суттєво впливаючи на світові ринки (рис. 1.5).

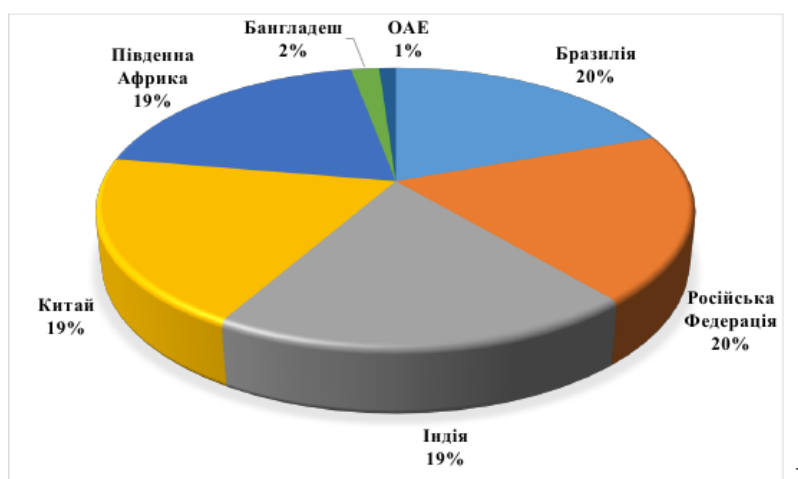

Рис 1.5. Статутний капітал країн БРІКС [54]

Дослідження їхньої ролі дозволяє розкрити їхню важливу позицію та вплив на глобальні процеси. БРІКС, що об'єднує Бразилію, Росію, Індію, Китай та Південну Африку, не є класичним інтеграційним об'єднанням на кшталт Європейського Союзу чи НАФТА (табл. 1.4). Скоріше, це політико-економічний клуб, націлений на поглиблення економічної співпраці та розвиток багатосторонніх зв'язків між країнами-учасницями.

Група також прагне до збалансування глобальних відносин у політичній та економічній сферах, що дозволяє розглядати її як приклад політико-економічної інтеграції в ширшому розумінні.

Індія демонструє значний економічний потенціал, який міцно інтегрував її в глобальну економіку та зробив впливовим гравцем на світових ринках. Цьому сприяє низка факторів: велике населення (близько 1,4 млрд осіб), вигідне географічне розташування, багаті природні ресурси, розвиток інституцій, поширеність англійської мови, підприємливість індійців та активна економічна політика уряду. Завдяки цьому Індія має всі передумови для динамічного розвитку та збереження одних із найвищих темпів економічного зростання у світі.

Індійська модель розвитку суттєво відрізняється від багатьох країн світу, включаючи Східну Азію та Китай, і є унікальною. Впродовж понад 70 років Індія перебуває в процесі переходу від аграрного, патріархального та майже неписьменного суспільства до міської, індустріальної та інформаційної

держави. Сучасна Індія є єдністю кількох типів соціально-економічних систем, характеризуючись високим рівнем освіти та великим сектором висококваліфікованих фахівців, що поєднуються із сотнями мільйонів неписьменних людей та значним середнім класом поряд з масовою бідністю. Ця особливість – поєднання рис розвинених капіталістичних, соціалістичних та країн, що розвиваються – є унікальною для Індії [8].

Таблиця 1.4

Зовнішньоторговельний обіг всередині БРІКС (2022 р.)

Країна	Бразилія		Російська Федерація		Індія		Китай		Південна Африка	
Бразилія			7,484	1%	11,039	1,8%	164,063	26,0%	2,312	0,4%
Російська Федерація	7,484	0,8%			11,869	1,3%	146,89	15,8%	1,139	0,1%
Індія	11,039	0,8%	11,869	1%			125,664	8,7%	15,272	1,1%
Китай	164,063	2,5%	146,887	2%	125,664	1,9%			54,348	0,8%
Південна Африка	2,312	1,0%	1,139	0%	15,272	6,5%	54,348	23,1%		

Джерело: [16]

Економіка Індії, попри проведені наприкінці ХХ – початку ХХІ століть реформи, зберегла основні риси змішаної моделі розвитку (рис. 1.6). Однак, адаптація до нових реалій світової економіки зумовила необхідність відмови від жорсткого державного контролю, зменшення державної власності та реструктуризації планової системи. Основними торговельними партнерами Індії в експорті є США, країни Азії (Китай, ОАЕ, Гонконг, Сінгапур, Бангладеш, Малайзія), Велика Британія та країни Європейського Союзу (Німеччина, Нідерланди). Імпортні операції Індія здійснює переважно з азійських країн (Китай, ОАЕ, Ірак, Гонконг, Сінгапур, Республіка Корея, Індонезія), Сполучених Штатів Америки, Південно-Африканської Республіки та Швейцарії [10].

Торговельне співробітництво між Україною та Індією є ключовим, оскільки Індія – значний торговельний партнер України в експорті товарів. Динамічний розвиток індійської економіки та її великий споживчий ринок

створюють сприятливі умови для виведення двосторонніх відносин на новий рівень після відновлення української економіки (рис. 1.4).

Рис. 1.6 Динаміка основних статей рахунку поточних операцій Індії в 2018–2023 рр. у млн дол. США [73]

За даними Держстату України, у 2021 році товарообіг між країнами досяг 3,5 млрд дол. США (2,5% від загального зовнішньоторговельного обігу України), показавши зростання на 28,3% порівняно з 2020 роком. Експорт з України до Індії зріс на 26,5% (до 2,5 млрд дол. США), а імпорт з Індії – на 33,1% (майже до 1 млрд дол. США). Сальдо торгівлі було позитивним для України і становило 1,5 млрд дол. США [10].

В українському експорті до Індії традиційно домінують продовольчі товари та сільськогосподарська сировина (жири, олії, відходи харчової промисловості, насіння олійних культур), хоча їхня частка дещо знизилася з 83% у 2016 році до 78,3% у 2021 році. Україна забезпечувала 8-10% індійського імпорту агропродукції, сприяючи її продовольчій безпеці. Водночас, зросла частка експорту хімічної промисловості (переважно добрив) з 2,1% до 12,9%, та паливно-енергетичних товарів (з 0,1% до 0,3%) у 2021 році. Експорт машин, устаткування, транспорту та металів скоротився [10].

Імпорт з Індії також змінився: хімічна продукція (фармацевтика, каучук) залишається найбільшою часткою (47,3% у 2021 році проти 48,6% у 2016-му) [10]. Імпорт паливно-енергетичних товарів значно зріс з 4,8% до 16,2%, а машин, устаткування та транспорту – з 8,7% до 14,2%. Частка продовольчих товарів та текстилю зменшилася, тоді як метали залишилися на рівні 5,3% [10].

Окрім аграрного сектору, експерти вважають перспективними напрямками співпраці аерокосмічну, енергетичну, ІТ та військово-технічну галузі. Для розвитку торговельних відносин українським експортерам важливо враховувати непередбачуваність торговельного режиму Індії: часті зміни політики, активне використання торговельних захисних заходів, нестандартні технічні та санітарні норми, преференції для місцевих постачальників, а також обережність Індії щодо нових регіональних торговельних угод (наприклад, вихід з РВЕР, але угода з Австралією [77]).

На глобальному рівні Індія – лідер серед країн Індо-Тихоокеанського регіону, що розвиваються, з перспективою увійти до трійки найбільших економік світу. Світова спільнота зацікавлена у сильній та передбачуваній Індії, що сприятиме глобальному зростанню. Для цього Індії потрібно продовжувати економічні реформи (приватизація, боротьба з інфляцією, залучення інвестицій, покращення інфраструктури, подолання бідності) та розширювати міжнародну співпрацю.

У політичній сфері Індія претендує на роль світового центру сили, прагнучи членства у Раді Безпеки ООН та визнання ядерного статусу. Вона позиціонує себе лідером "світового Півдня" та головним гравцем інтеграційних процесів у Південній Азії, попри протистояння з Пакистаном та конкуренцію з Китаєм.

Політична система Індії – це суверенна соціалістична світська демократична республіка з парламентською формою правління та федеративною структурою з унітарними рисами. Існує Рада міністрів на чолі з прем'єр-міністром, а законодавчу владу здійснює двопалатний парламент. Багатопартійна система включає впливові BJP та INC [52], з посиленням націоналістичних настроїв останніми роками. Індія стикається з проблемами корупції та забезпечення прав людини. Чинний прем'єр-міністр Нарендра Моді, з високим рейтингом у 75%, переміг на останніх парламентських виборах завдяки реалізації близько 300 соціальних програм, що охопили значну частину

громадян, хоча аналітики зауважують, що це не вирішує системних проблем бідності.

Отже, країна має величезний демографічний потенціал, але стикається зі значними соціальними викликами (нерівність, бідність, низька грамотність), а також екологічними проблемами через нераціональну господарську діяльність. Етнічна та релігійна різноманітність є як багатством, так і джерелом напруженості.

Економіка Індії є однією з найбільш швидкозростаючих, але її розвиток стримується безробіттям, недостатнім розвитком інфраструктури та бюрократією. Соціально-економічні фактори впливають на внутрішню та зовнішню політику Індії. Її велика чисельність населення та економічне зростання зміцнюють позиції на міжнародній арені, зокрема в рамках БРІКС, де країна прагне відігравати ключову роль у формуванні багатопольярного світу. Для повноцінної реалізації потенціалу Індії необхідно подолати внутрішні виклики та забезпечити інклюзивний розвиток.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ІНДІЇ ТА ЇЇ РОЛІ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

2.1. Історичні передумови формування та еволюції політичної системи Індії

Історія Стародавньої Індії охоплює два значні періоди: харапську (протоіндуську) та ведичну цивілізації (рис. 2.1). Харапська цивілізація, що виникла близько 5 тисяч років тому, залишила свідчення про розвинену матеріальну культуру, можливі пережитки матріархату та обожнення царської влади. Ведичний період (XIV–XIII стст. до н.е.) пов'язаний з приходом арійських племен з північного заходу.

Перші державні утворення в Індії склалися у I тис. до н.е. на основі племінних союзів, трансформуючись через військову демократію в монархії або кшатріївські олігархічні республіки. У монархіях ключову роль відігравали брахмани, тоді як в республіках влада належала військовій знаті (кшатріям). Раджі, спочатку племінні вожді, поступово ставали спадковими правителями, а органи родового управління еволюціонували в державні інститути [5, с.35–41].

Період династії Маур'їв ознаменувався становленням більш централізованої системи державного управління. Основними органами центральної влади були:

1. Цар, який очолював державний апарат, концентруючи законодавчу владу, виконуючи функції верховного судді та призначаючи вищих чиновників. Влада передавалася спадково, а спадкоємець визначався за життя царя.
2. Паришад – дорадчий орган при царі, що складався з вельмож та вищих чиновників, здійснював контроль за управлінням та виконанням царських наказів.
3. Раджа-сабха – дорадчий орган, що включав державних чиновників та представників міського і сільського населення.
4. Таємна рада – вузьке коло найбільш довірених осіб при царі.

Рис. 2.1 Державний устрій Стародавньої Індії [5, с. 33]

Цар, який нерозумністю безтурботно мучить свою країну, негайно позбавляється з родичами країни та життя (Закони Ману VII, III)

Місцеве управління було організовано відповідно до адміністративно-територіального поділу, включаючи автономні головні провінції на чолі з царевичами, інші провінції під управлінням великих чиновників, сільські області різної величини на чолі зі старостами, округи з канцеляріями у великих містах та села, очолювані старостами, відповідальними за порядок, збір податків та інформування влади про злочини [5, с.35–41].

Соціальна структура вільного населення Стародавньої Індії характеризувалася поділом на чотири варни:

1. Брахмани (жерці) – вважалися вищими за походженням, виконували релігійні обряди, навчали та пізнавали "сутності буття".
2. Кшатрії (воїни та правителі) – охороняли підданих та очолювали державу.
3. Вайшії (землероби, торговці, ремісники) – займалися господарською діяльністю.
4. Шудри (слуги) – обслуговували перші три варни (рис. 2.2).

Перші три варни мали статус "двічі народжених" через обряд ініціації. Поза системою варн існували раби, які не мали прав, та парії ("недоторканні"), що походили від змішаних шлюбів і займали найнижче становище в суспільстві. Кастова система, що формувалася на основі варн, мала значний вплив на соціальну організацію та майбутній політичний розвиток [5, с. 35–41].

Основними історико-правовими пам'ятками Стародавньої Індії є Закони Ману (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) та Артхашастра Каутільї (I ст. до н.е. – I ст. н.е.). Закони Ману, збірка релігійних, моральних та правових настанов, мали

рекомендаційний характер та відображали норми, на які спиралося індійське суспільство. Артхашастра Каутілії є трактатом про політику та управління державою, що відображає розвиток світської літературної традиції.

Рис. 2.2 Суспільний лад Стародавньої Індії [5, с. 33]

Право власності на землю набувалося різними способами, а земля могла належати царю, храмам, общинам та приватним особам, хоча приватна власність не набула значного поширення через общинний устрій. Зобов'язальне право включало різні види договорів, а спадкове право передбачало успадкування за законом, переважно синами. Шлюбно-сімейне право регулювало шлюбний вік, форми шлюбу та становище жінки в сім'ї, що характеризувалося її залежністю від чоловіка та синів. Кримінальне право відображало як архаїчні пережитки, так і розвинені інститути, розрізняючи різні види злочинів та покарань.

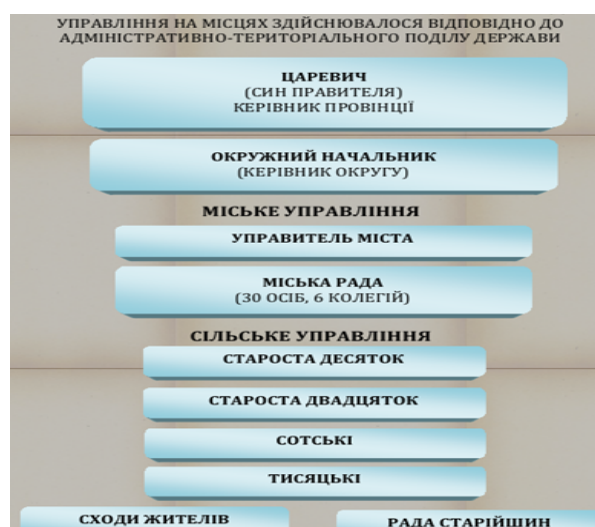

Рис. 2.3 Місцеві органи управління Стародавньої Індії [5, с. 34]

Діяльність місцевих органів контролював урядовець-контролер джерела права: звичаї, закони ману, дхармашастра, артхашастра, нарада, веді (рис. 2.3).

Отже, історичні передумови формування політичної системи Індії сягають глибокої давнини. Харапська та ведична цивілізації заклали основи соціальної організації та перших форм державності. Епоха династії Маур'їв стала періодом становлення більш централізованого державного устрою та розвиненої адміністративно-територіальної системи. Соціальний лад з його системою варн та правові норми, відображені в давньоіндійських правових пам'ятках, мали визначальний вплив на подальшу еволюцію індійського суспільства та його політичної системи. Розуміння цих історичних передумов є ключовим для аналізу сучасних політичних процесів в Індії [5, с. 37].

Після здобуття незалежності від Великої Британії в 1947 році в уряді спочатку домінувала партія Індійський національний конгрес («Конгрес»). Партію тісно пов'язували з лідером боротьби за незалежність Махатмою Ганді, якого в 1948 році вбив індуїстський націоналіст.

Джавахарлал Неру був прем'єр-міністром з моменту здобуття незалежності та обіймав цю посаду 17 років. Електоральне домінування Конгресу триватиме наступні чотири десятиліття.

Індія є неймовірно різноманітною нацією з багатьма регіональними відмінностями, релігіями та мовами. Деякі зовнішні спостерігачі Індії очікували, що країна розпадеться внаслідок цього. Насправді Конгрес ефективно впорався з цими відмінностями, перекроївши кордони штатів за мовною ознакою та сформувавши коаліцію регіональних лідерів, а не намагаючись нав'язати централізовану державу, керовану з Делі.

У 1970-х роках Індіра Ганді відійшла від цієї успішної формули та спробувала сконцентрувати владу в центральному уряді. Коли ці зусилля зустріли опір, вона оголосила надзвичайний стан у 1975 році, заарештувавши журналістів, політиків та інших опонентів. У 1977 році вона скасувала надзвичайний стан, провела вибори та зазнала поразки від коаліції, що дало Індії її перший неконгресівський уряд.

Хоча той уряд швидко розпався, вибори розкололи коаліцію Конгресу, яка існувала з моменту здобуття незалежності, створивши регіональні партії, що відкололися від Конгресу. Це також посилило такі партії, як комуністи, чий Лівий фронт згодом правитиме штатом Західна Бенгалія, що межує з Бангладеш, впродовж трьох десятиліть.

Підтримка Конгресу поступово зменшувалася впродовж десятиліть, але партія залишалася залежною від династії Ганді – Індіри та її нащадків. (Варто зазначити, що Індіра була дочкою Неру і не була пов'язана з Махатмою Ганді. Вона була одружена з Ферозом Ганді – який також не був родичем Махатми).

Раджив Ганді знову привів Конгрес до влади на виборах 1985 року, які відбулися після вбивства його матері Індіри в 1984 році. Але це виявилось одноразовим явищем, а не поверненням до колишнього домінування.

Наступні 25 років тривали коаліційні уряди, іноді очолювані Конгресом, а іноді іншими партіями, з 1989 по 2014 рік. Коаліція під керівництвом Конгресу 2009–2014 років, очолювана Манмоханом Сінгхом, дедалі частіше зображувалася політичними опонентами як представник занепадницької, англомовної еліти, якій бракувало бачення майбутнього Індії.

У цей період Індія зростала відносно сильно, але відчуття, що більш авторитарна форма правління може принести більше користі, було поширеним, особливо серед міського середнього класу.

2014 року Нарендру Моді, головного міністра Гуджарату з 2001 року, було обрано прем'єр-міністром. Моді створив собі імідж ефективного губернатора, який трансформував економіку Гуджарату, залучивши інвестиції від різних індійських промисловців. Він також був відомий своїми індуїстськими націоналістичними переконаннями та гуджаратськими погроми 2002 року. Того року штатом поширилося кілька місяців міжобщинного насильства після того, як Моді звинуватив ісламських терористів у пожежі в потязі з індуїстськими паломниками. Погроми призвели до загибелі понад тисячі людей, переважно мусульман. Адміністрацію Моді звинувачували як у підбурюванні до

насилюства, так і в неспроможності взяти його під контроль, але в 2012 році її було виправдано у співучасті.

Партія Бхаратія Джаната (БДП), партія Моді, отримала 31% голосів на загальних виборах 2014 року, чого вистачило для отримання 282 місць – абсолютної більшості. У 2019 році БДП збільшила свою більшість, отримавши 37% голосів виборців та 303 місця.

Основна підтримка БДП походить від найбільш густонаселених і, як правило, бідніших гіндімовних штатів «серцевини» на півночі Індії, таких як Уттар-Прадеш, Мадх'я-Прадеш і Біхар, хоча партія хотіла б розширити підтримку в інших штатах.

Сучасна Індія, технологічний лідер, успішно інтегрована у світовий простір, поєднує політичний розвиток, економічну стратегію та глибоку культурну спадщину, що зміцнює її національну єдність. В Індії є унікальна здатність до інкорпорації культурних моделей без зміни власної цивілізаційної матриці. Філософсько-релігійні ідеї (християнство, іслам) співіснують з індуїстським та буддистським світоглядом, ведичною культурою та спадщиною національних лідерів [35]. Визначальну роль у стабільності політичної системи відіграє національна еліта, зокрема представники державного апарату, академічної спільноти та політичні лідери (ІНК).

Ключові чинники політичних процесів в Індії:

1. Здобуття незалежності у 1947 році та становлення демократичної республіки сприяли засвоєнню західного політичного досвіду.
2. Проголошення світської держави та сприйняття західних цінностей не викликало значних протиріч у багатокультурному суспільстві.
3. Політична активність населення підтримується історично сформованими місцевими громадами (панчаятами).
4. Геополітичний поділ Індії за релігійною ознакою підкреслює важливість культурно-релігійного фактора [4].

Трансформації соціально-політичної організації Індії відбувалися під впливом історичних епох. Велика Британія відіграла значну роль, зокрема через

реформування державного управління, освіти та охорони здоров'я. Закон Морлі-Мінто (1909) розширив представництво індійців у законодавчих органах та започаткував роздільне представництво мусульман та індусів. Створення Індійської громадської служби (Indian Civil Service) на британських засадах забезпечило стабільність та єдність країни після здобуття незалежності. Ефективний контроль над територією досягався комбінуванням зусиль місцевої еліти та британської влади, зокрема через формування професійної поліції. Закон про управління Індією 1935 року передбачав значну передачу владних повноважень на місцях та співпрацю губернатора з політичними партіями. Поступове заміщення британських чиновників індійською політичною елітою зумовило еволюційне запозичення методів державного управління.

Міжконфесійні відносини мали важливий вплив на політичний ландшафт. Мусульманська громада демонструвала певну опозицію до нововведень британської адміністрації. Поділ Бенгалії в 1905 році поглибив недовіру між громадами. У 1906 році виникла Мусульманська ліга для захисту прав мусульман. Співпраця між індуськими та мусульманськими лідерами активізувалася під час Першої світової війни, що призвело до підписання пакту в Лакхнау (1916). Проте, зрештою, розбіжності в питаннях управління призвели до розділу країни в 1947 році та масштабної міграції [15]. Відносини з Пакистаном стали ключовим питанням зовнішньої політики незалежної Індії, що призвело до протилежних зовнішньополітичних векторів обох країн.

Економічний розвиток колоніального періоду та економічна політика незалежної Індії мали важливе значення для політичних процесів. Розвиток промисловості відбувався під впливом британської економічної еліти, водночас індійські підприємці формували національну господарчу систему [4]. Економічна політика незалежної Індії поєднувала традиційний досвід управління із західними моделями господарювання [14]. Промислова політика Дж. Неру (1956) була орієнтована на змішану економіку. Аграрні реформи мали певні недоліки через вплив вищих каст [4]. Активізація економічної модернізації відбулася у 1990-х роках (реформи М. Сингха). Розвинена

банківська система та зовнішня торгівля є ключовими індикаторами економічного зростання [4].

Існуючий баланс сил у соціально-політичній системі Індії підтримується ефективною політикою урядів. Формування національної єдності після здобуття незалежності було ключовим завданням. Індуїзм став фундаментом для нової спільноти, завдяки своїй унікальності та гнучкості. Політична еліта використовує об'єднавчий потенціал індуїзму для зміцнення національної єдності, посилюючи вплив держави на релігійне життя [33; 36]. Політичні партії прагнули подолати відчуження між різними групами населення, зокрема Індійський національний конгрес. Проголошена мета побудови соціалізму демократичним шляхом відображала прагнення до суспільства без бідності та з рівними можливостями. Існуючі відмінності між політичною елітою та більшістю населення зумовлені не лише економічними факторами, а й історико-культурними традиціями, зокрема кастовою системою. Авторитет держави підтримується як єдністю правлячого класу, так і вірою в легітимність правлячої еліти як представників вищої касты.

Органи державної влади:

- Президент – глава держави з переважно церемоніальними функціями. Процедура імпічменту жодного разу не застосовувалася.
- Віце-президент – обирається колегією депутатів обох палат парламенту, виконує функції президента у разі потреби.
- Прем'єр-міністр – ключова фігура виконавчої влади, очолює Раду міністрів, формує уряд та визначає його політику [31].
- Парламент – двопалатний орган, що складається з Ради штатів (Радж'я сабха) та Народної палати (Лок сабха) [25]. Народна палата обирається прямим голосуванням та має більшу вагу у фінансових питаннях. Рада штатів представляє регіони.
- Управління штатами – дзеркально відображає центральну систему, де виконавча влада формально належить губернатору, але фактично здійснюється Радою міністрів на чолі з головним міністром. Законодавча влада

представлена законодавчими зборами, а в деяких штатах — двопалатними легіслатурами.

- Цивільна служба — струнка система, що забезпечує управління державою на всіх рівнях.

Еволюція політичних процесів в Індії визначається комплексом взаємопов'язаних чинників: «британським» впливом, модернізаційним курсом, міжконфесійними відносинами та релігійним чинником, включаючи консолідуючий потенціал індуїзму та вплив кастової системи.

Еволюція партійної системи:

- До середини 1960-х років домінував Індійський національний конгрес (ІНК) [26, с. 1168.].

- Згодом відбулася фрагментація партійного ландшафту та зросла роль регіональних партій [40].

- З кінця XX століття формування коаліційних урядів стало закономірністю.

- Індійський національний конгрес (Індіри) залишається однією з ключових політичних сил.

Політична система Індії після здобуття незалежності розвивалася шляхом демократизації та децентралізації. Перші десятиліття характеризувалися домінуванням Індійського національного конгресу (ІНК) [26, с. 1163.], проте з часом зросла роль регіональних партій, що призвело до формування коаліційних урядів як на центральному, так і на регіональному рівнях [17; 22, с. 173.]. Штати активно домагалися розширення своїх повноважень, що сприяло децентралізації влади [24].

Таким чином, політична система Індії пройшла шлях від домінування однієї партії до складної багатопартійної системи з тенденцією до коаліційного управління та децентралізації влади, відображаючи різноманітність країни та еволюцію її політичних процесів.

2.2. Ключові елементи та інститути політичної системи Індії

Сучасна політична система Індії є складним та динамічним утворенням, що поєднує елементи вестмінстерської моделі з унікальними соціально-політичними реаліями країни. Її функціонування визначається федеративною структурою, особливостями парламентаризму, роллю судової системи, активністю громадянського суспільства та специфікою виборчої системи; є результатом еволюції, що розпочалася після здобуття незалежності та прийняття Конституції 26 січня 1950 року, яка проголосила країну суверенною демократичною республікою та союзом штатів.

Основною моделлю державного управління, закріпленою Конституцією, стало британське парламентське правління. Політична система Індії становить особливий науковий інтерес у контексті дослідження національних моделей демократії. Її унікальний досвід переконливо спростовує уявлення про "незрілість" або "неготовність" окремих націй до демократичного державного устрою. Індія, здавалося б, за багатьма критеріями підпадає під категорію країн зі значними перешкодами на шляху демократизації. Це не просто держава, а цілий субконтинент, що історично включав близько 600 феодальних князівств. Країна характеризується значною мусульманською меншиною, яка налічує понад 120 мільйонів осіб, а також складними внутрішніми проблемами, особливо на північному сході, який історично був периферією індуїстського та британського впливу і не брав активної участі в національно-визвольному русі, що створює потенціал для сепаратизму. Співіснування сімнадцяти офіційних мов, чотирьох основних релігій та складної ієрархії індуїстських каст є постійним джерелом соціальних протиріч та конфліктів. Політичний ландшафт Індії відрізняється високим ступенем фрагментації – понад 170 політичних партій, більшість з яких діють на регіональному рівні, хоча близько тридцяти представлені в національному парламенті.

Всупереч поширеній у 60-х роках XX століття теорії американського соціолога та політолога С. М. Ліпсета про необхідність високого рівня економічного розвитку як передумови демократії, Індія на момент здобуття

незалежності була однією з найбідніших країн світу. І донині, незважаючи на вражаюче зростання високотехнологічних галузей, значна частина її населення (близько 60%) проживає в сільській місцевості, зберігається високий рівень неписьменності та бідності. Контраст між сучасними центрами технологічного розвитку, такими як Мумбай, та оточуючими їх величезними трущобами є показовим [108].

Проте жодна з цих об'єктивних складностей не стала нездоланною перешкодою для утвердження демократичної форми правління в Індії. Країні вдалося не лише зберегти свою єдність, але й побудувати державність на засадах політичної демократії. В Індії ефективно функціонують система поділу влади та незалежна судова система. Саме демократія стала тим об'єднуючим фактором, який дозволив різноманітним народам і регіонам консолідуватися в єдину життєздатну державу. Перший прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру, будучи переконаним прихильником демократичних ідеалів, заклав основи стійких демократичних інститутів. Водночас становлення демократії в Індії було поступовим процесом, що тривав кілька десятиліть і супроводжувався пошуком прийнятних форм народовладдя.

Формування демократичних інститутів відбувалося в умовах політизації надзвичайно роздробленого суспільства. У колоніальний період ключову роль у цьому процесі відіграв Індійський національний конгрес (ІНК) під керівництвом Дж. Неру, хоча внесок інших політичних сил також був значним. Саме у складному процесі їхньої взаємодії та боротьби закладалися основи індійської демократії. Прийняття Конституції 1950 року стало визначальною подією на шляху демократичної модернізації країни. Конституція закріпила рівні права для всіх громадян незалежно від релігії, раси чи кастової приналежності, заборонила дискримінацію та принцип "недоторканності". Уряду вдалося подолати феодалну роздробленість, інтегрувавши 600 князівств до складу Індійської держави. Створення федеративної держави стало важливим кроком на шляху демократизації.

Значним досягненням індійської демократії стало формування основ громадянського суспільства, про що свідчить діяльність тисяч неурядових та громадських організацій. Важливим інструментом розширення демократії стали виборні органи місцевого самоврядування – міські корпорації, муніципалітети та сільські панчаяти. Законодавчо закріплено представництво соціально вразливих груп (зареєстрованих каст і племен) у парламенті та законодавчих зборах штатів через систему квот. З 1992 року резервування місць для цих груп також передбачено в сільських панчаятах та муніципалітетах. За оцінками авторитетного журналу "The Economist", Індія посідає 37-е місце за рівнем демократії серед 167 країн світу, випереджаючи деякі країни Європейського Союзу. Показовим є високий рівень довіри індійців до виборчої системи (понад 70%) та їхнє переконання у впливі власного голосу на долю країни (65%) [108].

У перші десятиліття незалежності індійська демократія не була позбавлена елементів авторитаризму. Впродовж трьох десятиліть влада фактично належала одній партії – Індійському національному конгресу. Однак, на відміну від Японії, де тривале правління Ліберально-демократичної партії не супроводжувалося монополізацією влади однією династією, в Індії керівництво ІНК та уряду тривалий час контролювалося представниками родини Неру-Ганді. Індія продемонструвала несприйняття шляху від авторитаризму до демократії, про що свідчить період надзвичайного стану, введенного Індірою Ганді в 1975 році. Репресивні дії влади викликали опір опозиційних сил, що призвело до поразки ІНК на виборах 1977 року. Цей період ознаменував консолідацію правої консервативної опозиції та висунення гасла "тотальної революції", спрямованої на демократизацію політичного життя. З 1977 року в політичній історії Індії розпочався новий етап, що характеризується зміною політичних сил. Епоха монополії ІНК завершилася, і опозиційні партії почали об'єднуватися для формування коаліцій. З того часу в Індії склалася система періодичної зміни влади між парламентськими партіями та коаліціями. На сьогодні Індія є найбільшою демократичною країною світу з понад 600 мільйонами виборців. Незважаючи на значні економічні та технологічні

досягнення останніх десятиліть, країна продовжує стикатися зі складними проблемами, такими як бідність, етнічні та релігійні протиріччя, а також сепаратистські тенденції в окремих штатах.

Досвід Індії є важливим у контексті дискусій про культурні передумови демократії. Подібно до того, як у 80-х роках XX століття конфуціанська етика була переосмислена як фактор економічного зростання в Східній Азії, так і твердження про несумісність ісламської культурної традиції з демократією спростовуються прикладами Туреччини, Єгипту, Марокко та Малайзії. В ісламі, поряд з принципом єдності громади (умми), існує концепція оновлення (бідаа), інтерпретація якої є предметом дискусій. Таким чином, політична система Індії є складним і багатогранним феноменом, що демонструє можливість успішного утвердження та функціонування демократичних інститутів у надзвичайно різноманітному та складному суспільстві. Її досвід є цінним для розуміння динаміки демократизації в глобальному контексті та спростування спрощених уявлень про культурні перешкоди на цьому шляху.

Індія є федеративною республікою, що складається з 28 штатів та 8 союзних територій (станом на 2024 рік)

Конституція Індії чітко визначає розподіл законодавчих, виконавчих та фінансових повноважень між центральним урядом (Союзом) та урядами штатів через три списки: Союзний список, Список штатів та Спільний список (Стаття 246 Конституції Індії). Союзний список включає питання національної важливості, щодо яких виключно компетентний Союзний парламент (наприклад, оборона, зовнішні справи, залізниці). Список штатів охоплює питання, що мають регіональне значення (наприклад, громадський порядок, поліція, сільське господарство), де основну компетенцію мають законодавчі збори штатів. Спільний список містить питання, щодо яких можуть приймати закони як Союзний парламент, так і законодавчі збори штатів, проте у випадку колізії перевагу має союзне законодавство.

Індійська федерація передбачає розподіл влади між центральним урядом у Нью-Делі та урядами численних штатів, що були утворені з колишніх

британських провінцій та князівських держав. Кожен штат має свого номінального главу – губернатора – та обраного главу уряду – головного міністра з кабінетом, відповідальним перед законодавчим органом штату. Історично, партія Конгрес виступала за реорганізацію адміністративних кордонів на лінгвістичній основі, щоб кожна з основних регіональних мов Індії мала своє адміністративне відображення. Цей процес розпочався з поділу колишньої провінції Мадрас на Тамілнад (тамільська мова) та Андхру (мова телугу, згодом Андхра-Прадеш у 1956 році, який у 2014 році був розділений на Андхра-Прадеш та Телангану зі столицею в Хайдарабаді).

У 1956 році була створена Комісія з реорганізації штатів, що призвело до значного перекроювання внутрішніх кордонів, особливо на півдні Індії, згідно з Законом про реорганізацію штатів. У 1960 році штат Бомбей був розділений на Махараштру (маратхі) та Гуджарат (гуджараті). Процес лінгвістичної реорганізації штатів був складним і тривалим, відображаючи "континентальний" характер мовного різноманіття Індії. Зокрема, вимога сикхів щодо створення окремого штату Пенджаб на лінгвістичній основі (мова панджабі) наštовхнулася на опір індуїстського населення штату, що говорило гінді. Неру відмовився від створення окремої сикхської держави, побоюючись подальшої фрагментації країни за релігійно-лінгвістичною ознакою. Міжрегіональні відносини в Індії є важливим аспектом функціонування федералізму. Для координації та вирішення спорів між штатами та між Союзом і штатами існують різні механізми, включаючи міждержавні ради (Inter-State Council) та зональні ради (Zonal Councils).

Однак питання розподілу ресурсів, мовні суперечності та регіональні дисбаланси іноді призводять до напруженості у міжрегіональних відносинах. Таким чином, політична система Індії поєднує парламентську форму правління за британським зразком з федеративним устроєм, що відображає мовне та культурне різноманіття країни, проте історичні та соціальні фактори продовжують впливати на її функціонування.

Політична система Індії функціонує за принципами парламентаризму, де виконавча влада (уряд) є відповідальною перед законодавчою владою (парламентом). Парламент Індії складається з Президента, Ради штатів (Радж'я Сабха) та Народної палати (Лок Сабха). На чолі виконавчої влади стоїть обраний прем'єр-міністр, який очолює Кабінет міністрів. Уряд є відповідальним перед нижньою палатою парламенту – Народною палатою (Лок Сабха). Прем'єр-міністр зазвичай є лідером партії або коаліції, яка має більшість у Лок Сабха. Номінальним главою держави є президент, який обирається непрямым голосуванням. Повноваження президента є переважно церемоніальними, за винятком передбачених Конституцією періодів "надзвичайного" правління, коли звичайні конституційні процедури можуть бути тимчасово призупинені у випадку загрози безпеці країни. Правляча партія Індійський національний конгрес (ІНК), очолювана Джавахарлалом Неру, домінувала в політичному житті країни до його смерті в 1964 році. Парламент Індії є двопалатним і включає:

- Президент, який є главою держави, але його повноваження переважно церемоніальні. Президент призначає прем'єр-міністра (лідера партії або коаліції, що має більшість у Лок Сабха) та інших міністрів за порадою прем'єр-міністра.
- Прем'єр-міністр, який є головою уряду та фактичним керівником виконавчої влади, відповідальним за формування політики та управління країною.
- Радж'я Сабха (Рада штатів), що є верхньою палатою парламенту, що представляє інтереси штатів. Її члени обираються непрямо законодавчими зборами штатів. Радж'я Сабха має обмежені повноваження у фінансових питаннях, але відіграє важливу роль у перегляді та схваленні законодавства. Станом на 2024 рік, максимальна кількість членів Радж'я Сабха становила 250, з яких 12 призначаються Президентом.

Лок Сабха (Народна палата), що є нижньою палатою парламенту, члени якої обираються прямим загальним голосуванням на п'ятирічний термін за

мажоритарною виборчою системою. Лок Сабха має значніші повноваження, особливо у фінансових питаннях, і уряд несе відповідальність саме перед цією палатою. Станом на останніх загальних виборах 2019 року, кількість обраних членів Лок Сабха становила 543 [71].

Індійська партійна система є багатопартійною та характеризується значною регіональною фрагментацією. На національному рівні домінують дві основні партії: Бхаратія Джаната Парті (БДП) та Індійський національний конгрес (ІНК). Однак, значну роль відіграють численні регіональні партії, які часто формують коаліції для участі в загальнонаціональних виборах та формування уряду на центральному рівні [40]. Епоха однопартійного домінування ІНК завершилася, і коаліційні уряди стали типовою рисою індійської політики.

Судова система Індії є незалежною гілкою влади, що складається з ієрархії судів на чолі з Верховним Судом Індії в Нью-Делі. Верховний Суд є вищим апеляційним судом та має повноваження конституційного нагляду, інтерпретуючи Конституцію та розглядаючи спори між Союзом та штатами, а також між самими штатами. Високі суди існують на рівні штатів, а нижчі суди функціонують на районному та місцевому рівнях. Судова система Індії відіграє важливу роль у захисті основних прав громадян та забезпеченні верховенства права, а її рішення мають значний вплив на політичні процеси. Конституційні зміни та судові рішення закріпили секулярний статус Індії, хоча країна залишається глибоко релігійною, з різноманітним конфесійним складом населення. Секуляризм в індійському контексті передбачає заборону дискримінації за релігійними переконаннями, але не передбачає повного відокремлення держави від релігії за американським зразком. Релігійний фактор відіграє помітну роль у політиці, де політичні діячі часто апелюють до релігійної та кастової ідентичності виборців.

Водночас, впродовж понад століття існує впливовий рух індуїстського націоналізму, що прагне до переосмислення Індії як індуїстської батьківщини. Одним із ключових викликів для індійської демократії є нерівномірний

економічний розвиток та нездатність подолати глибоку бідність, особливо порівняно з економічними успіхами сусіднього Китаю. Значна соціально-економічна нерівність існує між освіченими елітами у великих містах та мільйонами бідних громадян, для яких низькооплачувана некваліфікована праця залишається основною формою зайнятості. Це створює значну кількість розчарованих виборців, що живить індійський націоналізм та популізм, часто спрямований проти релігійних меншин, особливо мусульман та далітів.

Сучасний політичний ландшафт Індії значною мірою визначається діяльністю прем'єр-міністра Моді та його партії БДП (Бхаратія Джаната Партія), що представляють індуїстський націоналістичний рух "Хіндутва". Ідеологія "Хіндутви" прагне консолідувати індуїстську громаду, стверджуючи, що кастові поділи були штучно посилені в колоніальний період. Курс БДП спрямований на створення індуїстської батьківщини, що викликає занепокоєння щодо статусу релігійних меншин, особливо мусульман та християн. Політика БДП вже призвела до значної поляризації політичного дискурсу та підриву довіри до демократичних інститутів.

Обмеження автономного статусу Кашміру, створення таборів для затримання мусульман в Ассамі, а також прийняття Закону про громадянство (поправка) 2019 року, що дискримінує мусульман, є прикладами політики, яка викликає серйозні питання щодо дотримання принципів секуляризму та рівності. Крім того, індійська демократія стикається з проблемами функціонування правової системи, високим рівнем корупції та криміналізації політичної сфери. Значний відсоток парламентаріїв мають кримінальні звинувачення, а корупційні скандали періодично підривають довіру до уряду та політичних інститутів. Зусилля БДП з боротьби з корупцією також супроводжуються звинуваченнями у вибіркового правосудді та фаворитизмі.

Траєкторія індійської демократії після двох термінів правління БДП стає дедалі більш невизначеною. Звуження простору для критики, обмеження свободи преси, непрозоре фінансування виборчих кампаній та розпалювання релігійної ворожнечі викликають побоювання щодо можливої трансформації

Індії в неліберальну псевдodemократію. Водночас результати останніх виборів у штатах свідчать про здатність об'єднаної опозиції протистояти БДП. Економічна політика уряду БДП, включаючи вилучення з обігу великих купюр та реформи в аграрному секторі, мала неоднозначні наслідки та викликала значні протести. Незважаючи на певні позитивні зрушення, багато економістів вказують на негативний вплив цих заходів, особливо на сільське господарство. Майбутнє індійської демократії значною мірою залежатиме від здатності опозиційних сил до співпраці та консолідації анти-БДПівського електорату. Збереження ключових демократичних інститутів та відновлення довіри до них є критично важливим для забезпечення стабільного та інклюзивного розвитку Індії як багатокультурної та демократичної держави.

Громадянське суспільство в Індії є активним та різноманітним, включаючи численні неурядові організації (НУО), правозахисні групи, профспілки, студентські рухи та інші громадські ініціативи. Ці організації відіграють важливу роль у артикуляції інтересів різних соціальних груп, моніторингу діяльності уряду та сприянні соціальним змінам. Засоби масової інформації в Індії є одними з найбільших та найдинамічніших у світі, включаючи велику кількість газет, телевізійних каналів та онлайн-платформ. Вони відіграють важливу роль у формуванні громадської думки, висвітленні політичних подій та здійсненні нагляду за діяльністю політичних інститутів, хоча також стикаються з викликами щодо незалежності та об'єктивності [91].

Індія є найбільшою демократією у світі за кількістю виборців. Виборча система ґрунтується на принципі загального таємного голосування для всіх громадян, які досягли 18-річного віку. Вибори до Лок Сабха та законодавчих зборів штатів проводяться за мажоритарною системою відносної більшості (First-Past-the-Post), де переможцем стає кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів у своєму виборчому окрузі. Ця система часто призводить до непропорційного представництва партій у парламенті. Виборча комісія Індії є незалежним конституційним органом, відповідальним за проведення чесних та вільних виборів [64]. Виборча система Індії, попри свої недоліки, відіграла

ключову роль у формуванні політичної еліти країни та забезпеченні регулярної зміни влади.

Підсумовуючи, політична система Індії є складною взаємодією федеративної структури, парламентаризму, незалежної судової влади, активного громадянського суспільства та специфічної виборчої системи. Розуміння цих ключових елементів та інститутів є необхідним для аналізу політичних процесів та викликів, з якими стикається сучасна Індія.

2.3. Вплив внутрішньої політики та роль Індії в сучасних міжнародних відносинах

Сучасна Індія, завдяки значному економічному потенціалу та стратегічному географічному положенню, відіграє все більш вагомую роль на міжнародній арені. Її зовнішньополітичний курс формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, а ключові цілі спрямовані на забезпечення національної безпеки, сприяння економічному зростанню та утвердження статусу впливової держави у світі.

Внутрішньополітичні процеси в Індії мають визначальний вплив на формування її зовнішньої політики. Серед основних аспектів, що заслуговують на увагу, є:

1. Економічне зростання та міжнародна торгівля. Інтенсивний економічний розвиток Індії на початку XXI століття зумовив зростання значущості економічних чинників у її зовнішній політиці [44]. Ключовими торговельними партнерами є КНР, США та КСА.

Залежність від імпорту енергоресурсів та комп'ютерного обладнання [92; 110] визначає зовнішньоекономічні інтереси.

Географічне розташування Індії підкреслює важливість контролю над Індійським океаном.

2. Зростання націоналістичних настроїв. Поширення націоналізму, особливо у контексті конфлікту з Пакистаном, впливає на зовнішньополітичні рішення [80].

3. Розвиток військового потенціалу. Володіння «ядерною тріадою» є інструментом безпеки та стримування [9, с. 27]. Індія дотримується принципу застосування ядерної зброї у відповідь та підтримує її нерозповсюдження. Програма «Make in India» впливає на військово-технічну співпрацю.

4. «М'яка» сила та культурна дипломатія. Культурна спадщина, демократичні цінності та статус найбільшої демократії є основою «м'якої» сили. Уряд використовує Індійську раду з культурних зв'язків (ICCR) для культурних обмінів та популяризації індійської культури, йоги, кіно тощо. Туризм, діаспора, освітні програми (IITs, ITCs), залучення інвестицій (IBEF) та кваліфікована робоча сила є важливими елементами впливу.

Говорячи про зовнішньополітичні чинники, варто відзначити, що прагнення до лідерства в регіоні зустрічає опір сусідів, особливо Пакистану та Китаю [18, с. 428]. Індія протидіє китайському впливу економічною співпрацею.

Економічне зростання розширює зв'язки з Близьким Сходом, Африкою та Південно-Східною Азією, де відбувається конкуренція з Китаєм [6, с. 27–31].

У цілому Індія має амбіції великої держави – прагнення до впливового глобального статусу (табл. 2.1).

Розпад біполярної системи міжнародних відносин на початку 1990-х років ознаменував якісно новий етап у розвитку зовнішньополітичної стратегії Індії. В умовах децентралізації сили та появи нових геополітичних акторів, перед Індією відкрилися можливості для диверсифікації своїх зовнішніх зв'язків та формування стратегічних партнерств, які б відповідали її національним інтересам та зростаючим амбіціям на міжнародній арені. Ключовим напрямком у цьому процесі стало зближення зі Сполученими Штатами Америки, що започаткувало новий етап двосторонніх відносин.

Як бачимо, внутрішні та зовнішні фактори формують активну роль Індії на міжнародній арені, де вона прагне зміцнити свій вплив та забезпечити національні інтереси.

Якісно новий етап у відносинах Індії та США розпочався з візиту президента Б. Клінтона до Індії у 2000 році, що символізувало взаємне визнання

демократичних цінностей та потенціалу співпраці [58]. США переосмислили роль Індії як важливого ринку та ключового регіонального актора, здатного стримувати зростаючий вплив Китаю в Азії.

Таблиця 2.1

Відносини Індії з ключовими державами

Держава	Характер відносин	Ключові аспекти відносин
Пакистан	Негативні	Конфлікт за Кашмір, ядерний фактор стримує повномасштабну війну
Китай	Складні, поєднання економіки та конкуренції	Територіальні претензії, економічне співробітництво, конкуренція за вплив. Індія проти проєкту «Один пояс – один шлях».
США	Переважно позитивні на тлі стримування Китаю	Спільна зацікавленість у стримуванні Китаю.
Саудівська Аравія	Позитивні завдяки енергоресурсам та працівникам	Активна торгівля енергоресурсами, значна кількість індійських працівників.
Росія	Переважно позитивні, Індія – імпортер зброї, підтримка поліцентризму	Індія є важливим імпортером російської зброї, обидві країни підтримують поліцентричний світопорядок.

Складено автором за матеріалами: [9, с. 22–29; 3, с. 67–72; 11, с. 443–458; 37, с. 589–606; 49, с. 539–555; 29, с. 623–641].

Початок якісно нового етапу у відносинах між Індією та США пов'язаний з візитом президента Б. Клінтона до Індії у 2000 році [58]. США почали розглядати Індію як важливий ринок та ключового регіонального актора для стримування впливу Китаю. Адміністрація Дж. Буша-молодшого поглибила цю співпрацю у сферах боротьби з тероризмом та розповсюдженням ЗМУ [87; 107]. Зміна позиції США щодо ядерного статусу Індії відкрила шлях для співробітництва в ядерній енергетиці та космосі, що було закріплено угодою 2005 року [106].

Проте існували певні розбіжності щодо регіональних торгових угод, політики США щодо Пакистану та структурних недоліків в індійських правоохоронних органах, що дещо стримувало інтенсивність співробітництва у боротьбі з тероризмом. Водночас, розширювалася оборонна співпраця, де США стали одним з найбільших постачальників зброєння для Індії. Незважаючи на це, роль США в індійсько-пакистанських суперечках, відносини з Пакистаном

та Китаєм, а також невирішені торговельно-економічні питання залишалися перешкодами [84; 101].

Адміністрація Дж. Буша-молодшого поглибила співпрацю, виходячи зі спільних стратегічних, демократичних та економічних інтересів. Індія також була зацікавлена у зміцненні зв'язків зі США як з ключовим торговельно-економічним партнером та гарантом регіональної стабільності. Співпраця охопила боротьбу з тероризмом та розповсюдженням ЗМУ [89; 107]. Зміна позиції США щодо ядерного статусу Індії відкрила шлях до співробітництва в ядерній енергетиці та космосі. Ключовою подією стало підписання угоди про співпрацю в галузі цивільної ядерної енергетики у 2005 році та візит Дж. Буша до Індії у 2006 році, що формально закріпило стратегічне партнерство [106].

Американо-індійський стратегічний діалог є розгалуженим та охоплює такі ключові сфери:

1. Політичний діалог (регулярні зустрічі на найвищому рівні, дво- та тристоронні консультації (з Японією, Афганістаном), співпраця в міжнародних організаціях, діалог зі стратегічної безпеки).
2. Співробітництво в ядерній сфері (реалізація цивільної угоди про ядерну співпрацю, підписання попередніх контрактів американськими компаніями).
3. Співробітництво в оборонній сфері (інтенсифікація оборонної торгівлі, спільні військові навчання, співпраця у сфері морської безпеки, рамкові угоди, закупівля Індією американського озброєння, ініціатива оборонних технологій).
4. Співробітництво у сфері боротьби з тероризмом (спільні ініціативи, робочі групи, діалог з національної безпеки, спільні конференції) [101].
5. Торгово-економічне співробітництво (зростання обсягів торгівлі та інвестицій, переговори щодо двостороннього інвестиційного договору, відновлення форуму генеральних директорів, інвестиційні ініціативи) [98; 93].

6. Співробітництво в енергетичній сфері (активізація діалогу, діяльність робочих груп, інвестиції індійських компаній у газовий сектор США, ініціатива «Партнерство з розвитку чистої енергії», спільний дослідницький центр) [100].

7. Співробітництво в екологічній сфері (діалог та співпраця у питаннях зміни клімату, спільна робоча група, меморандум про взаєморозуміння щодо фінансування переходу Індії до низьковуглецевої економіки) [102; 77].

8. Співробітництво в гуманітарній та освітній сферах (спільні партнерства з адаптації до зміни клімату, стипендіальні програми, Ініціатива знань Сінгха-Обами, програма Фулбрайта, співпраця у вищій освіті, меморандуми про співпрацю у створенні спільних освітніх закладів) [99; 82].

9. Співробітництво в науково-технічній та космічній сферах (спільні робочі групи, угоди про співпрацю, участь у технологічних самітах, діяльність Індійсько-американського Форуму науки й технологій, співпраця у сфері спостереження Землі) [103; 105].

10. Співробітництво в галузі охорони здоров'я (спільні робочі групи, спільні дослідницькі центри) [86; 104].

11. Культурне співробітництво (освітні програми, діяльність приватних установ, інформаційні бюлетені посольства Індії у США) [65].

Таким чином, американо-індійський стратегічний діалог є багатограним та охоплює широкий спектр політичних, економічних, безпекових, науково-технічних, екологічних, гуманітарних та культурних аспектів, що свідчить про глибокий та всебічний характер партнерських відносин між двома державами.

Індія активно розвивала стратегічні партнерства як зі Сполученими Штатами Америки, так і з Європейським Союзом, розглядаючи це як спосіб вирішення складних проблем та зміцнення свого міжнародного статусу. Варто зазначити, що термін "стратегічне партнерство" в даному контексті не має юридичної сили союзницьких зобов'язань, а підкреслює тісні взаємозв'язки та

спільні інтереси. Стратегічне бачення Індії полягало у домінуванні в найближчому оточенні, стримуванні зовнішнього впливу в Азії та досягненні статусу великої держави на міжнародній арені, де ключову роль відігравали відносини з Пакистаном та Китаєм [84].

Прагнучи до інтеграції в нову міжнародну систему, Індія послідовно дотримувалася принципу "стратегічної автономії", важливим інструментом забезпечення якої виступала наявність ядерної зброї. Угода про стратегічне партнерство з Європейським Союзом була підписана у 2004 році та деталізована у "Плані спільних дій" у 2005 році, охоплюючи політичний діалог, торговельні та культурні зв'язки [68]. Стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами Америки було започатковано спільною заявою у 2005 році, охоплюючи широкий спектр сфер співробітництва, включаючи торгівлю, інвестиції, енергетику, науку, технології та охорону здоров'я [84; 101].

Дипломатичні відносини між Індією та ЄС були встановлені у 1962 році, а стратегічне партнерство офіційно започатковано у 2004 році [68]. З 2006 року велися переговори щодо Угоди про вільну торгівлю (ЗВТ). Співпраця охоплювала енергетику, освіту, культуру, міграційні питання, боротьбу з фінансовими злочинами та піратством [68]. Індія та ЄС підтримували співробітництво в рамках ООН [61].

Проте, прогрес у контртерористичній співпраці та узгодженні кліматичної угоди був повільним. Заборона ЄС на імпорт індійських фармацевтичних препаратів призвела до призупинення переговорів щодо ЗВТ [69; 81]. Спостерігалися розбіжності щодо санкцій проти Росії та Ірану, а також відсутність підтримки ЄС у відносинах Індії з Пакистаном [68; 84]. Торгівля залишалася фундаментом відносин (ЄС – головний торговий партнер Індії), але частка ЄС у торгівлі Індії знижувалася, а переговори щодо ЗВТ були складними через питання фінансового сектору, інтелектуальної власності, сільського господарства та тарифних бар'єрів [62; 66; 85].

Потреба в економічній співпраці відображала як певні недоліки індійської економіки, так і асиметрію у відносинах, оскільки ЄС був найбільшим торговим

партнером Індії [81], а Індія розглядалася як великий потенційний ринок [44]. Співробітництво в енергетиці було важливим для зростаючої економіки Індії, одного з найбільших споживачів енергії у світі [79; 100]. Спільна боротьба з тероризмом відображала занепокоєння Індії щодо регіональної нестабільності, а ядерне питання було ключовим у партнерстві зі США [63; 100], попри суперечки щодо режиму нерозповсюдження [78].

Індійські лідери надавали більшого стратегічного значення відносинам зі США порівняно з ЄС через внутрішню неоднорідність останнього та його меншу здатність до проєкції сили. Індійська дипломатія балансувала між Брюсселем та Вашингтоном, де США на певному етапі стали важливішим стратегічним союзником [84].

Розвиток відносин Індії зі США та ЄС є динамічним процесом, що відображає її зростаючу роль на міжнародній арені та складне геополітичне оточення. Активізація участі в регіональних організаціях, поглиблення співпраці зі США в рамках QUAD та використання нових можливостей у зв'язку з російсько-українською війною свідчать про перегляд Індією традиційних підходів до зовнішньої політики задля забезпечення власних національних інтересів. Попри певні розбіжності та невикористаний потенціал, стратегічні партнерства з обома центрами сили залишаються важливими для Індії [57; 62; 66; 81; 84].

Розуміння "стратегічного" партнерства відрізнялося між ЄС та Індією. Індія надавала більшого значення відносинам зі США через внутрішню неоднорідність ЄС та його меншу здатність до проєкції сили, особливо після 11 вересня 2001 року. Індійська дипломатія балансувала між Брюсселем та Вашингтоном, і США стали важливішим стратегічним союзником. Стратегічні партнерства Індії зі США та ЄС були взаємовигідними через відсутність серйозних конфліктів інтересів.

Таким чином, зовнішньополітичні пріоритети Індії є складними та багатогранними, відображаючи її зростаючі амбіції та необхідність

балансування між різними центрами сили в умовах сучасного міжнародного середовища.

2.4. Аналіз перспектив співробітництва між Україною та Індією в контексті міжнародних відносин

Співпраця України та Індії має давню історію, що сягає радянських часів, коли українські підприємства здійснювали значні промислові поставки, особливо в нафтогазовій галузі, де за підтримки українських фахівців було розроблено понад 20 родовищ.

У політичній сфері Індія однією з перших визнала незалежність України (26 грудня 1991 р.), а вже 17 січня 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини та підписано Договір про дружбу і співробітництво. У 1992 р. в Києві відкрилося Посольство Республіки Індія (до цього, з 1962 по 1999 рр., в Одесі діяло Генеральне консульство), а в 1993 р. розпочало роботу Посольство України в Нью-Делі.

Після здобуття Україною незалежності відкрилися нові можливості для співпраці. Індія отримала потенційного партнера для реалізації своїх амбіцій, які не завжди знаходили підтримку в інших країнах. Україна, маючи міцний фундамент двосторонніх зв'язків, зацікавлена в їх подальшому розвитку відповідно до сучасного політико-економічного контексту.

Українсько-індійські відносини, започатковані у 1992 році, демонстрували стабільність, проте впродовж останнього десятиліття спостерігається уповільнення політичної комунікації. Найбільш плідними були перші роки незалежності, що відзначилися візитами високого та найвищого рівнів. Зокрема, у 1992 році президент Л. Кравчук відвідав Індію, де було підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Індія, який заклав правову основу для поглиблення двосторонніх зв'язків. У 1993 році Україну

відвідав президент Індії Ш. Даял Шарма. Також відбувалися обміни візитами на рівні міністрів закордонних справ та оборони обох країн.

Отже, українсько-індійські відносини, започатковані у 1992 році, пройшли кілька етапів розвитку, від періоду активного налагодження зв'язків до певного охолодження та подальшої спроби відновлення співпраці (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Хронологія ключових подій українсько-індійських відносин

Рік	Ключові події
1982	Індіра Ганді здійснила перший і єдиний офіційний візит прем'єр-міністра Індії до України.
1992	Президент України Л. Кравчук відвідав Індію, де було підписано Договір про дружбу і співробітництво, що заклав правову основу двосторонніх зв'язків
1993	Україну відвідав президент Індії Ш. Даял Шарма, відбувалися обміни візитами на рівні міністрів закордонних справ та оборони.
Кінець 1990-х	Відносини охололи через укладення Україною контракту на постачання танків до Пакистану та засудження Україною ядерних випробувань Індії
2002	Проголошено роком відродження українсько-індійських відносин, підкреслено необхідність поглибленої співпраці у боротьбі з тероризмом та іншими транснаціональними загрозами. Під час візиту Президента України до Індії заявлено про відновлення стратегічного партнерства.
2005	Візит президента Індії А. Калама до України, де було окреслено перспективні напрямки співпраці (фармацевтика, ІТ, біотехнології, матеріалознавство), підписано міжвідомчі угоди у космічній сфері та стандартизації, проте не досягнуто значного прогресу в економічній та науково-технічній сферах. Запланований візит Президента України до Індії не відбувся.
2005-2008	Сповільнення розвитку двосторонніх відносин через зміну влади в обох країнах та переорієнтацію зовнішньополітичного курсу України. Україна відмовилася від використання терміну "стратегічне партнерство" у відносинах з Індією.
2012	Візит В. Януковича до Індії на найвищому рівні.
2014	Стримана реакція Індії на початок російської агресії, нейтральна позиція під час голосування за резолюцію ГА ООН про територіальну цілісність України. Неофіційний візит представника окупаційної влади Криму до Індії.
2016-2020	Індія голосувала проти резолюцій ООН щодо прав людини та мілітаризації Криму.
2017	Останній візит міністра закордонних справ України до Індії, запланований візит-відповідь з Індії не відбувся.
2019	Телефонна розмова В. Зеленського з Н. Моді, обговорення взаємних візитів, яким завадила пандемія COVID-19.
2020	Попри пандемію, відбувалися контакти на рівні МЗС, неофіційний візит представників окупаційної влади Криму до Індії, що викликало негативну реакцію України
2022	Індія офіційно не підтримала російську агресію, закликала до миру, але утрималася від відкритої критики РФ та приєднання до санкцій. Індія надавала гуманітарну допомогу Україні.

Позиція Індії щодо війни в Україні ґрунтується на принципах нейтралітету та визначається низкою факторів: історично позитивним сприйняттям Росії, негативним ставленням до західної політики, консервативним поглядом на світову політику та нечітким образом України. Індія наголошує на необхідності дипломатичного врегулювання конфлікту, повазі до суверенітету та територіальної цілісності, але уникає відкритої критики РФ та приєднання до санкцій.

Індія не зацікавлена у затягуванні війни, підтримує ідею поліцентричного світового порядку та прагне зберегти "стратегічну автономію". Водночас, Індія не буде відкрито підтримувати Росію через її зближення з Пакистаном та Китаєм [43].

Індія, ймовірно, збільшить імпорт російських енергоносіїв через знижки, але не приєднається до західних санкцій з політичних та ідеологічних міркувань. Війна в Україні не є критичною проблемою для торговельно-економічних інтересів Індії, орієнтованих на західні ринки. Залежність ВПК Індії від російських поставок ускладнює повну відмову від військово-технічного співробітництва з Москвою [43].

Російський фактор негативно впливатиме на політичну комунікацію між Україною та Індією у коротко- та середньостроковій перспективі. Проте зростання міжнародного авторитету Індії та її прагнення до поліцентричного світового порядку створюють нові можливості для діалогу. Україні необхідно модернізувати підходи до співпраці з Індією, апелюючи до її зовнішньополітичних принципів.

Індія досягла значного економічного зростання та претендує на провідні позиції у світовій економіці. Її досвід модернізації, що враховував національні особливості та спирався на внутрішні ресурси, є важливим для України та інших країн пострадянського простору.

Існують сигнали про поступову зміну позиції індійського керівництва щодо війни в Україні, зокрема офіційна відмова Н. Моді від зустрічі з В. Путіним після погроз застосування ядерної зброї. Індія може підтримати мирні

переговори, хоча виступати посередником з внутрішньополітичних причин їй буде складно.

Для України важливо зосередитися на спільній підтримці світового порядку, заснованого на правилах, а не на ідеологічних розколах, а також враховувати прагнення Індії до "стратегічної автономії" та її інтереси у протистоянні Китаю [50].

Водночас державні засоби масової інформації Індії підтримують та активно пропагують нейтральну позицію уряду щодо російсько-української війни. Для зміни цієї ситуації необхідно проводити багато публічних заходів про російсько-українську війну в Індії, активізувати діяльність українського посольства в Нью-Делі та організувати обмін журналістами та громадськими діячами між Україною та Індією.

Вищезазначені пропозиції з точки зору аналізу позиції Індії щодо проблем російсько-української війни, важливості та авторитету цієї держави у вирішенні міжнародних питань, а також з урахуванням основних традиційних принципів її зовнішньої політики, на нашу думку, слід врахувати в процесі розробки сучасного зовнішньополітичного курсу України щодо Індії.

Українські підприємства брали участь у великих тендерах в Індії в енергетичній, металургійній та хімічній галузях, а також у проектах з прокладання ліній електропередач .

Обговорювалася співпраця в науково-технічній сфері, можливість створення спільних високотехнологічних виробництв для ринків третіх країн та співробітництво у вивченні космосу. Також наголошувалася важливість розширення культурних, соціальних, освітніх та наукових зв'язків, зокрема у сфері спільної підготовки кадрів.

Додатковим чинником, що ускладнив розвиток україно-індійських відносин, стало спочатку охолодження, а з 2014 р. – війна України з Росією. Індія тривалий час розглядає Росію як ключового партнера та утримується від кроків, що можуть зашкодити російсько-індійським відносинам. Недостатня інформаційна присутність України в Індії призводить до того, що інформація

про події в Україні потрапляє через російські джерела, що не сприяє формуванню позитивного іміджу. Росія залишається головним стратегічним партнером та постачальником зброї для Індії, а відносини з країнами Центральної Азії є пріоритетнішими за співпрацю з Україною.

Важливу роль у розвитку україно-індійських відносин відіграє соціальний чинник, зокрема інтерес українців до індійської культури (література, архітектура, живопис, танці). З кінця XIX ст. відомі візити українських діячів культури до Індії, а сучасні українські митці (наприклад, Ілля Чичкан) черпають натхнення в індійських сюжетах. Крім того, зростає кількість індійських студентів у вищих навчальних закладах України, і ця кількість може значно збільшитися за умови адаптації української освіти до міжнародних стандартів.

Отже, на сучасному етапі Україна та Індія розвивають співпрацю в окремих економічних, освітніх, наукових та культурних сферах. Перспективи активізації економічних відносин є значними, тоді як поглиблення політичних стосунків в умовах сучасної міжнародної ситуації відкладається на певний час.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити ряд важливих висновків щодо особливостей політичної системи Індії та її ролі в сучасних міжнародних відносинах.

1. Політична система Індії є унікальним поєднанням демократичних інститутів та соціокультурних особливостей. Індія є найбільшою демократичною країною світу з понад 600 мільйонами виборців. Її політична система поєднує в собі елементи парламентаризму, федералізму та багатопартійності. Водночас, на функціонування політичних інститутів значний вплив мають такі фактори, як кастова система, релігійний плюралізм, лінгвістичне різноманіття та регіональні відмінності. Ця складність робить політичну систему Індії унікальним об'єктом дослідження для політологів та міжнародників.

2. Історичний розвиток Індії значною мірою визначив особливості її сучасної політичної системи. Формування індійської державності пройшло довгий шлях від стародавніх цивілізацій до колоніальної залежності та здобуття незалежності. Британська колоніальна спадщина, включаючи принципи парламентаризму та федералізму, мала значний вплив на структуру та функціонування політичних інститутів незалежної Індії. Водночас, процеси національно-визвольної боротьби та соціально-політичні реформи після здобуття незалежності сформували унікальні риси індійської демократії.

3. Внутрішньополітичні процеси в Індії мають значний вплив на її зовнішню політику. Індія проводить активну зовнішню політику, спрямовану на зміцнення свого статусу як великої держави та просування своїх інтересів на міжнародній арені. Внутрішня політична стабільність, економічний розвиток та соціальна згуртованість є важливими передумовами для успішної реалізації зовнішньополітичних амбіцій Індії. Водночас, внутрішні виклики, такі як бідність, соціальна нерівність, релігійні конфлікти та сепаратистські рухи, можуть обмежувати можливості Індії у міжнародних відносинах.

4. Індія відіграє все більш важливу роль у сучасній системі міжнародних відносин. Зростання економічної та військової могутності Індії, її

демографічний потенціал та стратегічне розташування роблять її ключовим гравцем у міжнародній політиці. Індія активно бере участь у роботі міжнародних організацій, таких як ООН, та регіональних об'єднань, наприклад, БРІКС. Країна прагне до формування багатопольного світового порядку, в якому вона відіграватиме одну з провідних ролей.

5. Перспективи співробітництва між Україною та Індією є значними, але потребують активної реалізації. Україна та Індія мають потенціал для розвитку взаємовигідного співробітництва в різних сферах, включаючи економіку, політику, культуру та освіту. Особливий інтерес представляє співпраця у військово-технічній сфері. Водночас, існують певні виклики та перешкоди на шляху активізації двосторонніх відносин, такі як геополітичні пріоритети Індії та недостатня поінформованість в Індії про Україну. Для реалізації потенціалу співробітництва необхідні активні зусилля з обох сторін, спрямовані на поглиблення політичного діалогу, розширення економічних зв'язків та зміцнення культурних обмінів.

Таким чином, політична система Індії є складним та динамічним утворенням, що поєднує в собі багатовікову історію, культурне різноманіття та сучасні демократичні інститути. Її унікальність полягає у взаємодії традиційних соціальних структур, таких як кастова система, з принципами парламентаризму, федералізму та багатопартійності. Ця взаємодія формує особливості внутрішньої політики країни та впливає на її зовнішньополітичний курс.

Індія відіграє все більш значущу роль у сучасних міжнародних відносинах, що характеризуються багатопольністю та геополітичними змінами. Її економічне зростання, демографічний потенціал та стратегічне розташування роблять її важливим гравцем на світовій арені. Індія прагне до зміцнення свого впливу в регіоні та за його межами, розвиваючи відносини з різними центрами сили.

Перспективи співробітництва між Україною та Індією є значними, особливо в економічній та політичній сферах. Обидві країни мають потенціал для розширення торговельних зв'язків, інвестиційного співробітництва та

політичного діалогу. Однак, реалізація цього потенціалу вимагає подолання певних викликів, таких як геополітичні пріоритети Індії та необхідність активізації двосторонніх відносин.

Кваліфікаційна робота підкреслює важливість всебічного аналізу політичної системи Індії для розуміння її місця та ролі у світі. Розуміння внутрішніх процесів, історичних передумов та зовнішньополітичних амбіцій Індії є ключем до ефективної взаємодії з цією країною та побудови взаємовигідних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Договірно-правова база між Україною та Індією. **25 чинних міжнародних угод**
 URL: <https://india.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayinsko-indijske-spivrobitnictvo/dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrayinoyu-ta-indiyeyu>
2. Constitution of India URL:
<https://www.webcitation.org/6HndDnYSf?url=http://indiacode.nic.in/coiweb/introd.htm>
3. Борділовська О. А. Індія у сучасному геостратегічному балансі сил. Вісник КНУ. Міжнародні відносини. 2006, № 33–34. С. 67–72
4. **Клименко О.А.** Ключові передумови політичних процесів в Індії. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2017. 18, 10–17. URL: <http://vmv.kymu.edu.ua/series/vipusk4/10.pdf>
5. Кузьминець О.В., Дурнов Є.С., Сокур Ю.В. Історія держави та права зарубіжних країн (схеми, коментарі, термінологічний словник). Навч. посібник. К. : 2012. 242 с.
6. Лукаш О. І. Індія – Африка: новий формат відносин у ХХІ ст. / відп. наук. ред. О. І. Лукаш. В Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України: Матеріали міжнар. наук. конференції / НАН України, ДУ І«нститут всесвітньої історії НАН України». 2016. С. 27–31
7. Лукаш О. Процеси модернізації та глобалізації в Індії у кін. ХХ – поч. ХХІ ст. URL:
http://indology.ho.ua/books/lukash-o-i_modernization_and_globalization_processes_in_india.pdf
8. Лукаш О. І., Тихоненко І. В. Індія в контексті російсько-української війни та перспективи українсько-індійського співробітництва // *Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку.* 2023. Вип. 4 (№ 32). С. 141-151. – DOI: 10.31558/2519-2949.2023.4.19.

URL: https://www.google.com/search?q=http://indology.ho.ua/books/lukash-o-i_modernization_and_globalization_processes_in_india.pdf

9. Теленко О. М. Ядерна зброя як чинник міждержавних відносин у Південній Азії / *Actual problems of international relations*. 2015. № 124. С. 22–29
10. Республіка Індія: потуга, що зростає. Перспективи розвитку українсько-індійських відносин : аналіт. доп. / [О. Александров, Н. Гавриленко, А. Гриценко, О. Давимука, М. Замікула, В. Орлик та ін.] ; наук. ред. М. Паламарчука. Київ : НІСД, 2022. 88 с.
11. Acharya A. China. The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy. Oxford: Oxford University Press, 2016. P. 443–458
12. Ahmad T. The Gulf Region. The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy. Oxford: Oxford University Press, 2016. P. 539–555
13. ASIAN development bank. // Annual Report. 2022. P. 83
14. Bhagwati, J. N. *India in Transition: Freeing the Economy*. Oxford University Press. ISBN: 978-0198288783. 1993. 128 p.
15. Bhatt Ch. Hindu Nationalism. Origins. Ideologies and Modern Myths / Ch. Bhatt. – Oxford; New York : Berg, 2001. 240 p.
16. BRICS Joint Statistical Publication. 2022. URL: https://brics.ibge.gov.br/downloads/BRICS_Joint_Statistical_Publication_2022.pdf
17. Chhibber, P. K., & Verma, R. K. *The Coalition Game: Indian Politics at the Turn of the Century*. SAGE Publications India. 2011
18. Cohen S. P. India and The Region. The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy. Oxford: Oxford University Press, 2016. C. 424–442
19. Doyle, M. W. Liberalism and World Politics. *American Political Science Review*. 1986. 80(4), 1151–1169 p.
20. Easton, D. A Systems Analysis of Political Life. John Wiley & Sons. 1965. 21–35 p.
21. Frank, A. G. The Development of Underdevelopment. *Monthly Review*. 1966. 18(4), 17–31 p.

22. Heath, O., & Yadav, Y. The United colours of India: The emergence of coalition politics in the 1990s. *South Asian Survey*. (1999). 6(2), 171–193
23. Huntington, S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. University of Oklahoma Press. 1991. 384 p.
24. Jenkins, R. S. *Regional Reflections: Comparing Politics Across India's States*. Oxford University Press. ISBN: 978-0195686417. 2007. 336 p.
25. Kaul, M. N., & Shakdher, S. L. *Parliamentary Practice and Procedure* (7th ed.). Lok Sabha Secretariat. ISBN: 978-8172828446. 2016. 1379 p.
26. Kothari, R. (1964). The Congress 'system' in India. *Asian Survey*, 4(12), 1161–1173
27. Mansfield, E. D., & Snyder, J. Democratization and the danger of war. *International Security*. 1995. 20(1), 5–38
28. McFaul, M. Transitions from post-communism. *Journal of Democracy*. 2005. 16(3), 5–19
29. Menon R. India and Russia: The Anatomy and Evolution of Relationship . *The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press, 2016. C. 623–641
30. Morgenthau, H. J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf. 1948. C. 75–105
31. Mukherjee, N., & Verma, R. K. *Ideology and Identity: The Changing Party Systems of India*. Oxford University Press. 2018. 336 p.
32. Putnam, R. D. Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games. *International Organization*. 1988. 42(3), 427–460
33. Ramaswamy S. *The Goddens and the Nation: Subterfuges of Antiquity, the Cunning of Modernity* // *The Blackwell Companion to Hinduism* / Ed. By C.Flood. – Oxford; Malden (MA) : Blackwell Publishing, 2003
34. Risse-Kappen, T. Bringing transnational relations back in: Non-state actors, domestic structures and international institutions. *International Studies Quarterly*, 1995. 39(2), 131–162.

35. Robinson, F. The Cambridge Illustrated History of the Islamic World. Cambridge University Press. 1993. 320 p.
36. Singh T. Religion in Politics // The Indian Express. 1987. Dec. 25
37. Tellis A. J. US-India Relations: The Struggle for an Enduring Partnership. The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy. Oxford: Oxford University Press. 2016. C. 589–606
38. Terror shadow stalks 'India's Silicon Valley' // Reuters Published on ZDNet News. 2006. January 2
39. Wendt, A. Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics / *International Organization*. 1992. 46(2), 391–425.
40. Yadav, Y., & Palshikar, S. *Shifting Sands: Electoral Politics in India*. Oxford University Press. ISBN: 978-0199485328. 2018. 400 p.
41. Візит першої заступниці міністра закордонних справ України до Індії. URL:
<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vizyt-pershoyi-zastupnytsi-ministra-zakordonnykh-sprav-ukrayiny>
42. Візит прем'єр-міністра Індії Нарендри Моді до США 21-23 червня 2023 р. URL:
<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vizyt-premyer-ministra-indiyi-narendry-modi-do-ssha-21-23>
43. Гриценко А., Куса І. Війна в Україні: позиція та інтереси зовнішніх гравців. Індія. 2022. URL:
<https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-pozycziya-ta-interesy-zovnishnih-gravciv-indiya/>
44. Індія / База даних Всесвітнього Банку URL:
https://www.google.com/search?q=https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG%3Fend%3D2018%26locations%3DIN%26most_recent_value_desc%3Dtrue%26start%3D2001%26view%3Dchart
45. Індія намагається підтримувати нейтралітет і одночасно веде діалог з Україною та рф. (інтерв'ю О. Борділовської). 2023. URL:

<https://armyinform.com.ua/2023/09/09/olena-bordilovska-indiya-namagayetsya-pidtrymuvaty-nejtralitet-i-odnochasno-vede-dialog-z-ukrayinoyu-ta-rf/>

46. Індія та Китай: велике суперництво подібностей. / *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/indiya-ta-kytay-velyke-supernytstvo-podibnostey>

47. Кравченко В. Росія виробляє арсенали швидше й дешевше, ніж Європа і США. NV. 2024. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rosiya-viroblyaye-artsnaryadi-shvidshe-i-deshevshen-nizh-yevropa-i-ssha-novini-ukrajini-50421889.html>

48. Портников В. Війна і "глибинна держава" в Росії. Збруч. 2023. URL: <https://zbruc.eu/node/114343>

49. Саудівська Аравія / База даних Observatory of Economic Complexity URL:

<https://www.google.com/search?q=https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/sau/>

50. Світлевська А. Вбивча нейтральність: чи змінять Китай та Індія ставлення до війни в Україні / *Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку*. URL: <https://www.unian.ua/politics/vbivcha-neytralnist-chi-zminyat-kitay-ta-indiya-stavleniya-do-viyni-v-ukrajini-12013344.html>

51. Статистика зовнішнього сектору. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції" (МВФ, 2009). Зовнішня торгівля. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

52. Стеньгач, Н. Еволюція партійної системи Індії в Новітній час / *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2024. 3(1), С. 27–35. https://www.researchgate.net/publication/377904513_Evolucia_partijnoi_sistemi_Indii_v_Novitnij_cas

53. Чурікова Н. Публічна критика Індії війни Путіна в Україні може виявитись дієвішою, ніж заяви США і ЄС – коментатори. URL:

<https://www.holosameryky.com/a/premier-minister-indiji-krytykuje-putina-za-vijnu-v-ukrajini/6751450.html>

54. About NDB – 2023. URL: <https://www.ndb.int/about-ndb/>

55. Analysis: India sharpens stand on Ukraine war but business as usual with Russia By Krishna N. Das and Devjyot Ghoshal. 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/india-sharpens-stand-ukraine-war-business-usual-with-russia-2022-09-28/>

56. Ashley J. Tellis. “What Is in Our Interest”: India and the Ukraine War. 2022. URL: <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/what-is-in-our-interest-india-and-ukraine-war-pub-86961>

57. *Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)*. URL: <https://asean.org/>

58. Chand M. India & US: Shaping the 21st century URL: <http://www.mea.gov.in/in-focus-article.htm?24035/India+amp+US+Shaping+the+21st+century>

59. Chapnick, A. *Canada: A Middle Power in the New World Order*. University of Toronto Press. 2018. 224 p. URL: <https://utorontopress.com/9781487103014/canada/>

60. Could India Help Broker Peace in Ukraine? 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/11/06/world/asia/india-ukraine-russia.html>

61. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/home/>

62. *Department for Promotion of Industry and Internal Trade, India*. URL: <https://dpiit.gov.in/>

63. *Department of Atomic Energy, India*. URL: <https://www.dae.gov.in/>

64. Election Commission of India. *About ECI*. Retrieved from <https://www.google.com/search?q=https://eci.gov.in/eci-on-the-web/about-eci.html>

65. *Embassy of India, Washington D.C.* URL: <https://www.indianembassyusa.gov.in/>

66. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/index_en

67. European Council. Copenhagen European Council: Conclusions of the Presidency. 1993. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/conclu_en/copenhagen/copenhagen_en.html
68. *European External Action Service (EEAS)*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/headquarters/headquarters-homepage_en
69. *European Medicines Agency*. URL: <https://www.ema.europa.eu/en>
70. Export Import Data Bank. Directorate General of Foreign Trade. URL: <https://www.google.com/search?q=https://dgft.gov.in/more/data-statistics/export-import-data-bank>
71. *General Elections - 2019 - All India Results*. Retrieved from URL: <https://www.google.com/search?q=https://results.eci.gov.in/pc/en/constituencywise/>
72. Hyde-Price, A. *Germany and the European Order: Enlarging NATO and the EU*. Manchester University Press. 2019. 270 p. URL: <https://manchesteruniversitypress.co.uk/9781526136473/>
73. IMF, International Financial Statistics. Balance of Service of India / Current Account of India / Trade Balance of India URL: <https://data.imf.org/regular.aspx?key=62805740>
74. India's Modi calls for diplomacy to end Russia-Ukraine conflict. 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/india/indias-modi-says-there-should-be-no-restrictions-energy-supplies-2022-11-15/>
75. India's Response to Russia's War in Ukraine. URL: <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/india/indias-response-russias-war-ukraine>
76. India's Stance on the Ukraine War Makes Little Sense. By Janis Lazda. URL: <https://www.politico.eu/article/indias-stance-on-the-ukraine-war-makes-little-sense/>
77. *India-Australia ECTA comes into force*. URL: <https://www.google.com/search?q=https://www.trademinister.gov.au/minister/farrell/media-release/india-australia-ecta-comes-force>
78. *International Atomic Energy Agency (IAEA)*. URL: <https://www.iaea.org/>

79. *International Energy Agency (IEA)*. URL: <https://www.iea.org/>
80. Mehta P. Modi Pushes India Into Revolt: A New Law Upends What It Means to Be Indian. *Foreign Affairs*. 2019. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/india/2019-12-20/modi-pushes-india-revolt>
81. Ministry of Commerce and Industry, Government of India. URL: <https://commerce.gov.in/>
82. *Ministry of Education, India*. URL: <https://www.education.gov.in/>
83. *Ministry of Environment, Forest and Climate Change, India*. URL: <https://moef.gov.in/>
84. *Ministry of External Affairs, India*. URL: <https://mea.gov.in/>
85. *Ministry of Finance, India*. URL: <https://www.finmin.nic.in/>
86. *Ministry of Health and Family Welfare, India*. URL: <https://www.mohfw.gov.in/>
87. Mohapatra B. India-US Strategic Partnership and Challenges of Enhanced Cooperation
URL: http://www.academia.edu/6915858/India-US_Strategic_Partnership_and_Challenges_of_Enhanced_Cooperation
88. Mohapatra, B. *U.S.-India Joint Statement: Remarks by Vice President Harris and Prime Minister Modi Before Bilateral Meeting*. The White House. 2024. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2024/09/08/remarks-by-vice-president-harris-and-prime-minister-modi-before-bilateral-meeting/>
89. Mohapatra, B., & Chand, M. *U.S.-India Joint Statement: During the Official State Visit of Prime Minister Narendra Modi*. 2023. URL: <https://www.state.gov/u-s-india-joint-statement/>
90. New Delhi, India's Biggest Economic Summit Opens. Hundreds of Executives, Policy Makers Explore Business Opportunities in India Business Headlines By Rajesh Mahapatra. 2005. Nov 27. URL: <https://www.google.com/search?q=http://abcnews.go.com/Business/wireStory%3Fid%3D1349167>

91. Ninan T. N. *The News Media in India*. Penguin Random House India. 2020.
92. Radziszewski E., Hanson B., Khalid S. India's Response to China's Cyber Attacks. *The Diplomat*. 2019. № 7. URL: <https://thediplomat.com/2019/07/indias-response-to-chinas-cyber-attacks/>
93. *Reserve Bank of India*. URL: <https://www.rbi.org.in/>
94. Sakwa, R. *Russia against the Rest: The Post-Cold War Crisis of World Order*. Cambridge University Press. 2017. 370 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/russia-against-the-rest/9D3E96010B409E625081864514B7B85F>
95. Takeyh, R. *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of the Ayatollahs*. Council on Foreign Relations Press. 2009. 328 p. URL: <https://carnegieendowment.org/2009/03/16/guardians-of-revolution-iran-and-world-in-age-of-ayatollahs-pub-22779>
96. TIV of arms exports from Russia, 2017-2018 / Importer/exporter tiv tables sipri. URL: <https://www.google.com/search?q=http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>
97. TN govt urged to implement VAT // India News Tue. 2006. May 16. Chennai Online. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Value_added_tax
98. *U.S. Department of Commerce*. URL: <https://www.commerce.gov/>
99. *U.S. Department of Education*. URL: <https://www.ed.gov/>
100. *U.S. Department of Energy*. URL: <https://www.energy.gov/>
101. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/>
102. *U.S. Environmental Protection Agency*. URL: <https://www.epa.gov/>
103. *U.S. National Aeronautics and Space Administration (NASA)*. URL: <https://www.nasa.gov/>
104. *U.S. National Institutes of Health (NIH)*. URL: <https://www.nih.gov/>
105. *U.S. National Science Foundation (NSF)*. URL: <https://www.nsf.gov/>

106. *U.S.-India Cooperation – Aligned Across the Globe*. 2023. U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/u-s-india-cooperation-aligned-across-the-globe/>
107. U.S.-India Joint Statement
URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/30/us-india-joint-statement>
108. Varshney, A. *Battles Half Won: India's Improbable Democracy*. Penguin Books India. 2013 URL: https://stud.com.ua/42970/politologiya/indiyska_model_demokratiyi#google_vignette
109. Workman D. China's Top Trading Partners. 2019. URL: <http://www.worldstopexports.com/chinas-top-import-partners/>
110. Workman D. India's Top 10 Imports. 2019. URL: <http://www.worldstopexports.com/indias-top-10-imports>

ДОДАТКИ

Додаток А
Таблиця 2.3

Національна стратегія розвитку відносин і співробітництва між Україною та Республікою Індія на сучасному етапі

Напрямок	Елемент стратегії	Стратегічні напрямки
Загальні засади	Нейтралітет та міжнародне право	Підкреслювати спільний захист світового порядку, заснованого на чітких правилах, без ідеологічних розколів, воєн та гонки озброєнь. Критика нейтралітету Індії є недоцільною.
	Комплексний підхід	Враховувати, що позиція Індії щодо російсько-української війни зумовлена переважно політичними та ідеологічними факторами, які потребують комплексного та постійного підходу у відносинах.
	Активізація політичного діалогу	Негайно активізувати прямий політичний діалог з Індією та Південною Азією. Оптимізувати підготовку фахівців, переформатувати роботу посольства, посилити медійну присутність, розробити регіональну стратегію, налагоджувати академічні зв'язки та залучати фахівців з регіональним контекстом.
	Пріоритети у відносинах	У коротко- та середньостроковій перспективі зосередитися на освітній та гуманітарній співпраці, налагодженні регулярного політичного діалогу та розвитку тісних академічних зв'язків. Залучати Всеукраїнську асоціацію індологів.
Політичні аспекти	Співпраця в Раді Безпеки ООН	Враховувати статус Індії як непостійного члена РБ ООН та її прагнення до постійного членства. Використовувати можливості "тонкої дипломатичної роботи" у зв'язку з позицією Росії та можливою зміною конфігурації членства в РБ ООН.
	Вплив війни в Україні	Наголошувати, що тривала війна в Україні не вигідна інтересам Індії, оскільки відволікає увагу США від Азії та ставить Індію в незручне становище у відносинах з ЄС. Україна має підтримувати будь-які

		мирні переговори та можливу роль Індії в них.
продовження		
Напрямок	Елемент стратегії	Стратегічні напрямки
Економічні аспекти	Співпраця у військово-промисловому комплексі	Пропонувати Індії диверсифікацію джерел постачання зброї та створення спільних українсько-індійських підприємств, особливо в авіаційній та аерокосмічній галузях.
Гуманітарна сфера	Рамкова угода про гуманітарне співробітництво	Розглянути та вирішити питання підготовки та підписання рамкової угоди між Україною та Індією у сфері гуманітарного співробітництва (наука, освіта, культура, журналістика, туризм) для розвитку політики "м'якої сили".
Гуманітарна сфера	Українські культурні центри	Організувати Українські культурні центри та їх філії в ключових містах Індії для зміни сприйняття України, її ролі та значення у світі, та стимулювання підтримки України в індійських керівних колах. Налагоджувати наукові стажування, конференції, семінари, лекції.
Інформаційна сфера	Активізація українських ЗМІ	Активізувати та підвищити роль українських ЗМІ в індійському інформаційному просторі. Проводити публічні заходи про російсько-українську війну в Індії, активізувати діяльність українського посольства в Нью-Делі та організувати обмін журналістами та громадськими діячами.

Складено автором за джерелом: [8]

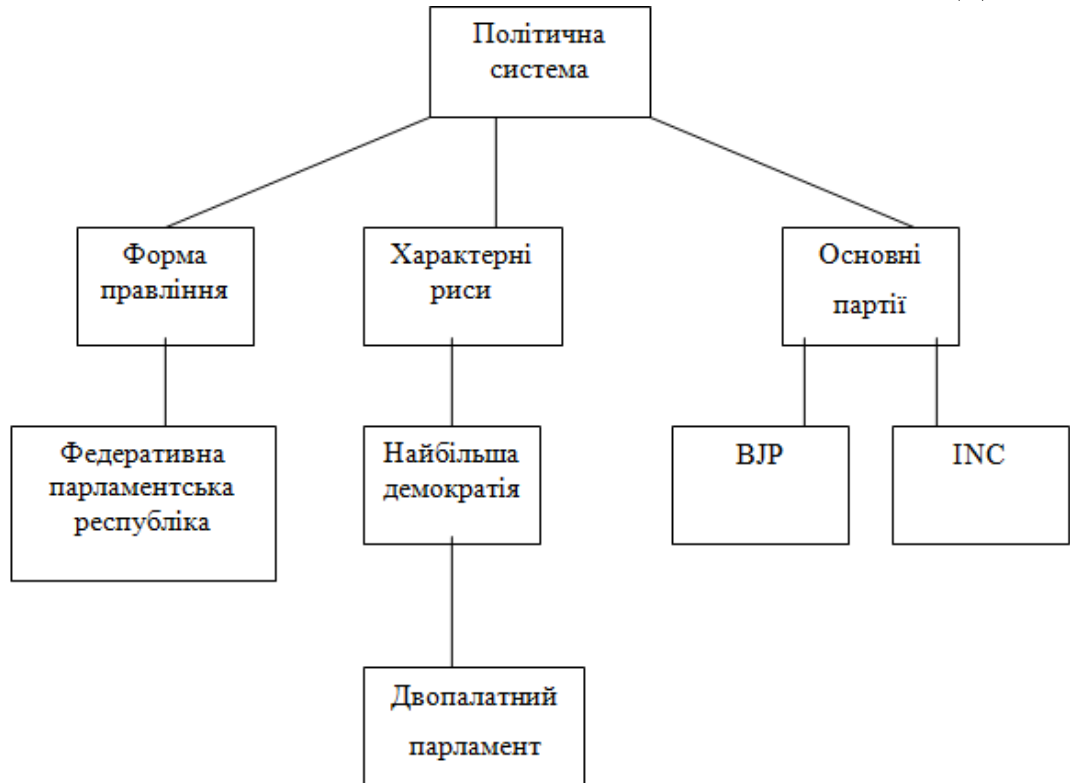

Рис. 1.7 Політична сиситема Індії (2024-2025)

Складено автором за джерелом: [1]

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин і
туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на дипломну роботу студента Гриценка Дениса Руслановича, спеціальність 291
«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
на тему «Особливості політичної системи Індії у контексті сучасних міжнародних
відносин»

«06» червня 2025 р.
м. Харків

Комплексний аналіз особливостей політичної системи Індії та її ролі в сучасних міжнародних відносинах, а також дослідження перспектив співробітництва між Україною та Індією є метою бакалаврської роботи Гриценка Д.Р.

Робота має чітку логічну структуру та відповідає чинним вимогам, щодо такого типу робіт. Вона складається із вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі розглянуто теоретичні та методичні основи стосовно дослідження політичної системи Індії, визначені ключові категорії, сформовано соціально-економічний профіль країни.

Другий розділ присвячено аналізу особливостей політичної системи Індії та її ролі в сучасних міжнародних відносинах: висвітлено питання формування та еволюції політичної системи Індії у контексті її впливу на міжнародні відносини; розглянуто основні напрями співробітництва та проблемні моменти з Україною.

Під час виконання бакалаврської роботи Гриценко Д.Р. виявив себе як дисциплінований, відповідальний студент. Протягом підготовки дослідження автор послідовно працював над складанням плану роботи і основною частиною, систематизацією науково-літературних джерел, вчасно вносив корективи у відповідності до зауважень.

В цілому робота справляє позитивне враження та пройшла перевірку на плагіат.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього рівня «бакалавр» студента Гриценка Дениса Руслановича на тему «Особливості політичної системи Індії у контексті сучасних міжнародних відносин» може бути рекомендована до захисту в Екзаменаційній комісії із захисту бакалаврських робіт за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Науковий керівник:

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри світової політики,
дипломатії та туристичного бізнесу

Олександр БЕЗРУК

Харківський національний
педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди
м. Харків
06.06.2025

Екзаменаційній комісії із захисту
кваліфікаційних бакалаврських
робіт
студентів спеціальності 291
«Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»

ЗОВНІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу бакалавра
студента спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»

Гриценка Дениса Руслановича

на тему: «Особливості політичної системи Індії у контексті сучасних
міжнародних відносин»

Кваліфікаційна бакалаврська робота Гриценка Дениса Руслановича є актуальним дослідженням, метою якого є комплексний аналіз особливостей політичної системи Індії та її ролі в сучасних міжнародних відносинах, а також дослідження перспектив співробітництва між Україною та Індією. В умовах нестабільності світового ладу та наявності суттєвих тектонічних зсувів у геополітичному просторі індійський фактор світової політики набуває особливого значення, зокрема, і для України.

Актуальність теми обумовлена специфічним соціальним устроєм, історією, культурою та геополітичним потенціалом Індії, яка перетворюється на важливого актора світового політичного простору. Дослідження її політичної системи, визначення основних характеристик, особливостей функціонування в системі сучасних міжнародних відносин є надзвичайно важливим для розуміння як регіональних, так і глобальних процесів.

Структура роботи відповідає поставленим завданням, є логічною та послідовною. У вступі чітко окреслено актуальність, мету, завдання, об'єкт, предмет та методологію дослідження. Розділи роботи, що стосуються теоретичних основ дослідження політичної системи як комплексу взаємозв'язків між владою та суспільством, аналізу соціально-політичного та економічного профілю Індії, а визначення внутрішньої політики Індії та ролі її політичних інститутів, й питань перспектив українсько-індійського співробітництва сприяють розкриттю теми дослідження.

Гриченко Д.Р. коректно використовує категоріальний апарат, вдало застосовує відповідну термінологію. Важливим у роботі є аналіз перспектив співпраці Індії з Україною, що свідчить про практичну спрямованість дослідження. Вона виокремлює ключові тенденції в політичній, економічній та безпековій сферах, а також визначає можливості для України в цих напрямках. Змістовне наповнення роботи свідчить про ефективне опрацювання значного обсягу наукової літератури, офіційних документів та аналітичних матеріалів.

Позитивними сторонами роботи виступають: детальне висвітлення еволюції та передумов формування політичних інституцій Індії від давніх часів до сьогодення; аналіз економічного потенціалу та суспільно-політичних особливостей Індії, як факторів її зовнішньополітичного впливу; виокремлення потенційних перешкод для співпраці України з Індією. Автор демонструє застосування системного підходу для формування актуальних висновків щодо ролі Індії у світовій політиці та її значення для зовнішньої політики України.

Певним недоліком роботи є недостатнє висвітлення питання потенціалу лідерства Індії серед країн «Глобального Півдня». Втім, це не знижує якості виконаного дослідження і не впливає на загальне позитивне враження від нього.

Загалом, кваліфікаційна бакалаврська робота Гриценка Д.Р. є цілісним, самостійним науковим дослідженням, яке демонструє високий рівень підготовки студента. Робота має теоретичну та практичну цінність.

Таким чином, кваліфікаційна бакалаврська робота Гриценка Дениса Руслановича на тему «Особливості політичної системи Індії у контексті сучасних міжнародних відносин» відповідає вимогам, що пред'являються до робіт такого типу, і заслуговує на позитивну оцінку, а її автор – на присвоєння кваліфікації бакалавра за спеціальністю «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Рецензент:

кандидат політичних наук,
викладач кафедри політології, соціології і
культурології
Харківського національного
педагогічного університету

імені Г. С Сковороди

Тетяна САВЕЛЬЄВА